

A szóda mint hungarikum. Egy családi örökség 21. századi interpretációja¹

2014

¹A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program” című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.”

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	4
1. A kutatás elméleti háttere.....	5
1.1. Kutatási célok.....	5
1.2. Vizsgálati módszerek.....	7
1.3. A kutatási eredmények hasznosítása.....	7
2. A kulturális örökség bemutatás, elhelyezése a mindennapi életben.....	8
2.1.1. A hungarikum.....	8
2.1.2. A szikvíz.....	9
2.1.3. A kulturális örökség.....	10
3. A kiskunmajsai Topolyai Szódagyár története.....	11
3.1.1. A Topolyai család.....	12
3.1.2. A kisipar tevékenységi köre.....	13
3.1.3. A nagy gazdasági világválság hatása a családi vállalkozás működésére.....	14
3.1.4. A fellendülés időszaka.....	15
3.1.5. A szódagyár családi tulajdonba történő visszakerülése.....	16
4. Az örökség tárgyi világa.....	18
5. A kiskunmajsai Topolyai Szikvízüzem társadalmi beágyazottsága.....	22
5.1. A szikvízgyár szervezeti felépítése.....	23
5.2. Topolyai Ilona mentális reprezentációi a sajátos női státusz érvényesítésében	25
6. Az emlékezet szintjei a szikvíz örökségesítésében.....	28
6.1. Az emlékezet szerepe az örökségesítésben.....	28
6.2. Az emlékekhez fűződő viszonyulásmódok.....	30
6.3. Az emlékezet egymásra épülő rétegei.....	32
6.4. Az emlékezést szolgáló eszközök.....	33
6.5. A fénykép mint az emlékek dokumentációs eszköze.....	34

6.6. Az emlékezet újratermelése.....	35
7. A narratív élettörténetben megjelenő identitásjegyek vizsgálata.....	36
7.1. Az identitás jelentésrétegei és értelmezési lehetőségei.....	36
7.2. Az életvilág szerepe az önazonosság kialakulásában.....	38
7.3. Az identitás elemei az örökség birtokbavételének aktusában.....	39
7.4. Az identitás újragondolása a 21. században.....	41
8. Az örökség a hagyomány és modernitás tükrében.....	42
8.1. Hagyománykonstrukciók és a kulturális örökség	42
8.2. Az örökség megőrzésének perspektívái.....	43
8.3. Adaptációs mechanizmusok a későmodernkori örökségszemléletben.....	44
8.4. A modernizáció okozta változások és a kihívásokra adott válaszok.....	46
Tanulságok.....	48
Függelék.....	50
Jegyzetek.....	
Irodalomjegyzék.....	
Képmellékletek.....	
Levéltári dokumentáció.....	
Táblázatok.....	
Térképek.....	

Bevezetés

„Az ember akármit is tesz, örökös.
Nem képes végérvényesen kioltani saját múltját,
mert maga is e múlt terméke”.²
(Mircea Eliade)

A kezdetektől fogva az ember tudni szeretné, hogy valójában ki is ő, érdekli honnan jött, kik az ősei, mik a gyökerei, hiszen múltunk nemcsak meghatározza jelenünket, de hatással van jövőnkre is: megszabja gondolkodásunkat, viselkedésünket, kialakítja énképünket. Jan Assmann szavaival élve: „Az emlékezet nemcsak a múltat rekonstruálja, hanem a jelen és a jövő tapasztalását is szervezi.”³

Családunkban a múlt emlékeinek megőrzése, ápolása mindig is hangsúlyos szerepet kapott, amit az is bizonyít, hogy a szódás mesterség generációról generációra öröklődött csaknem egy évszázadon át és a hagyomány újraalkotásának forrásaként napjainkban egy ritka gyűjtési szenvedély kialakulásában él tovább. Témaválasztásom tehát nem véletlen, hanem a múltban gyökerező családi indíttatású élményvalóságon alapul. A Topolyai család élettörténetének többszemponútú elemzésével célozom a biografikus narratíva^[1] nehezen észlelhető, rejtett dimenzióinak - mint például az identitás jelentésrétegeinek, az életvilág viselkedésmintáinak - feltárása és interpretálása. Így főbb értelmezési kereteim a kulturális emlékezet, az identitás, a hagyomány és a modernitás, mivel meglátásom szerint ezen irányvonalak mentén jól nyomon követhetők a kulturális örökséghez való viszonyulás szignifikáns és releváns jegyei. A családi vállalkozás - folytonossága révén - nemcsak több idősíkot ível át, hanem minden nemzedékváltás során új tartalommal is bővült. Ezért tanulmányozom, hogy az örökség milyen transzformációs folyamatokat indított el, milyen átkódolásokat eredményezett egy-egy új szociokulturális kontextusba kerülve illetve hogyan épült be a széles társadalmi hálóba.

Jelen dolgozat megszületésének fontos inspiráló tényezője volt továbbá az a felismerés, hogy a modernitás embere nem normatív, hanem hibrid, kooperatív kultúrával rendelkezik.⁴ Lényeges tehát tudatosítani magunkban, hogy örökösök vagyunk és az individualizált, voluntarista, relativista világban megtalálni azt a hidat, amely visszavezet

² ELIADE 1999. 194.

³ Vö. ASSMANN 2004. 48.

⁴ Vö. GYÖRGY 2005. 127.

bennünket gyökereinkhez. Ennek egyik módja a helyi értékek megőrzése, dokumentálása, közkinccsé tétele. Ezáltal a történetileg áthagyományozott minták nemcsak összefogják a jelen közösséget, hanem perspektívát nyújtanak a jövő nemzedékének is.⁵ A szikvíz bekerülve a nemzeti értékeket nyilvántartó Magyar Értéktárba 2004 óta hungarikum, vagyis tíz év óta a magyarság kiemelt nemzeti kincse. Mindez kellő alapnak bizonyult egy multidiszciplináris elemzés elkészítéséhez.^[2] Az örökség-gondolat hangsúlyozása - meglátásom szerint - azért fontos, mert ráirányíthatja a figyelmet a kulturális javak értékálló-értékteremtő, identitást erősítő hatására, illetve társadalmi-gazdasági hasznosítására.

1. A kutatás elméleti háttere

1.1. Kutatási célok

A dolgozat célja a kiskunmajsai Topolyai Szikvízüzem örökségközpontú bemutatása, materiális és immateriális értékeinek többdimenziós vizsgálata. A kutatás céljait, vizsgálati módszereit és várható eredményeit követően az elemzés logikai struktúrája az egyes értelmezési keretek köré szerveződik. A szóda örökségesítése kapcsán először megismerkedhetünk a szikvíz, a hungarikum és a kulturális örökség fogalmával, jelentőségével, a megőrzés, a kezelés és a védelem alapvető feltételeivel. Ezt követően a Topolyai család életútjának rekonstruálásával képet kaphatunk az 1910-es évek óta Kiskunmajsán megjelenő szatócsbolt, sörraktár és szódagyár működéséről, a kisüzem tevékenységi köréről. A biografikus eseményeket egyfelől az elbeszélte múlt, a személyes élmények oldaláról közelítem meg, másfelől a szociális kontextus, az intézmények, értékek felől tanulmányozom.

Majd a szódagyártás speciális eszközeinek bemutatására vállalkozom a funkció-szimbólum-üzenet aspektusából. Arra törekszem, hogy a tárgyak gyakorlati életben betöltött szerepét a vizsgált közösségen belül az egyes személyekhez köthető funkciókkal és szubjektív élményekkel kapcsoljam össze. A vizsgálódást a tárgyra fókuszálva érdemes megkülönböztetni a nehezebben feltárható, az örökségszint pszichikai szinten zajló szubjektív elemet illetve a hagyományozódás során nyomon követhető - a tárgy- és eszközkészletben megnyilvánuló - materiális síkot. Úgy vélem, csak a két oldal együttes vizsgálatával értelmezhetjük a jelenséget a maga komplexitásában.

⁵ Vö. ZRINSZKY 2005. 284.; Vö. HUSZ 2007. 20.

Et követően a goffmani szociálpszichológiai keretelemzési módszert felhasználva^[3] igyekszem bemutatni a kisüzem szervezeti, működési és közösségi kereteit, annak határait és változásait a mindennapi viselkedéskultúrában és az intézményes normák tükrében. A mikroszinten végzett kutatás a társadalmi beágyazottság és a kisiparos életforma tágabb értelmezésére nyújt lehetőséget. A vizsgálandó kérdés a sajátos női társadalmi státusz vonatkozásában vetődik fel. Mivel a kiskunmajsai szódagyár munkaadói és munkavállalói egy közösséget alkottak mind a munkavégzés, mind a hétköznapi élet szervezése során indokoltnak tűnt a csoporttényezők vizsgálata.

A következő szerkezeti egységben az örökséget az emlékezet felől közelítem meg. Az elemzés során bizonyítást nyer, hogy a kulturális emlékezet mindhárom idősíkban működik, a múlt ugyanakkor ki van téve az emlékezés és a felejtés dialektikájának. Az emlékek felelevenítésében fontos szerepet töltenek be a fényképek, mintegy *vizuális naplóként* (Illés Péter) rögzítik a jelenségeket, eseményeket, élethelyzeteket megmutatva, de el is takarva a valóságot. Az emlékezést szolgáló eszközök pedig - a *lieux de mémoire*-ok (Pierre Nora) - nemcsak lehetővé teszik az örökség felejtéstől való megóvását, hanem segítségükkel újraértelmezhetjük múltunkat, szembesülhetünk kultúránkkal, újradefiniálhatjuk önmagunkat.

Az utolsó előtti fejezetben a felvázolt életutak tükrében az egyéni és a családi identitás bemutatására vállalkozom az örökség társadalmi aspektusán keresztül. Az elemzés horizontjában az identitás összetevői, kontextuális, kulturális dimenziói és viselkedésszabályozó funkciói állnak. Előfeltevésem, hogy az egyén élettörténete egyúttal identitástörténete is. Az egyedi vonások mellett a közös kulturális jellemzők kimutatására törekszem.

Az utolsó részben arra fókuszálok, hogy az örökösöket beilleszsem a tradicionalitás és a modernitás folyamatába. Majd a családi örökség adaptációs stratégiáinak felvázolására vállalkozom a változás és a maradandóság tükrében. Arra a kérdésre keresem a választ, hogy a mintegy száz éves, lokális sajátosságokkal rendelkező hagyomány hogyan képes adaptálódni a későmodernitás igényeihez és elvárásaihoz illetve milyen élő és átélhető mintái, üzenetei vannak a múltnak a jövő számára. A múlt és a jelen a több mint egy évtizede tartó ásványvízcímke gyűjtőszennvedélyemen keresztül kapcsolódik egybe. A vizsgálatból kitűnik, hogy a közvetítés és a reprezentáció révén válnak fontossá a közös értékek, ugyanakkor az egyén viselkedése, az örökséghez való hozzáállása, társadalmi helyzete, lehetőségei jelentős mértékben befolyásolják az örökség alkalmazását.

A feltáró, elemző, kutatómunkát a tanulságok levonása zárja. Képillusztráció, dokumentációs anyagok, térképek táblázatok egészítik ki a dolgozatot.

1.2. Vizsgálati módszerek

A téma komplexitásánál fogva sokféle módszert és forrást használtam fel. Megítélésem szerint mindegyiknek külön-külön megfelelni nem lehet, és nem is állt szándékomban. Alapvetően az örökségtudomány, a kulturális antropológia illetve a művelődéstörténet felől közelítettem a témához. A különböző diszciplínák - a kulturális antropológia, a szociológia, néprajztudomány, a művelődéstörténet, a szociálpszichológia, a történettudomány, az örökségtudomány, a szociográfia, az ipartörténet - mind különböző aspektusból nyúlnak a vizsgált jelenséghez, miközben eltérő koncepcióik bizonyítására más-más metodikát alkalmaznak. A felsorolt társadalomtudományok módszereit, tapasztalatait kutatási eredményeim kiegészítésére, alátámasztására használtam fel. A dolgozat megírása során az a szempont vezérelt, miszerint „a legnagyobb objektivitás a megvallott szubjektivitás”. A személyes érintettségen alapuló egyéni aspektus kialakítása közben igyekeztem az objektivitás keretei között megmaradni.

A dolgozat alapjául a családtörténetek, személyes élmények, forráselemzések, kordokumentumok és a témához kapcsolódó szakirodalom szolgáltak. A családi vonatkozású és az ipartörténeti adatok felkutatása során a Csongrád Megyei Levéltárban eltöltött nyári szakmai gyakorlatom tapasztalatait használtam fel. Munkámban arra törekedtem, hogy az egyes elméleteket egymással kiegészítve új perspektívából vizsgáljam meg a témát. A téma sokrétű megközelítése, az egymást kiegészítő módszerek használata illetve a komplex kontextusú keretbe helyezés kijelölték és meghatározták az elméleti alkalmazás feltételeit, az általánosítás és az elvonatkoztatás határait.

1.3. A kutatási eredmények hasznosítása

Jelenkori világunkban a csoportidentitások, a szocializáció és a társadalmi hierarchiák új struktúrákba rendeződnek, fontos tehát a lokális értékek tudatosítása.⁶ A kulturális folytonosság jegyében az adaptáció sajátos jegyei bemutatthatóvá, a megőrzés jövőbeni perspektívái előrevetíthetővé válnak. A szóda értékteremtő és értékmegőrző szerepe a 21. században ráirányíthatja figyelmet a kisiparosok életvilágára. A társadalom viszonyát meghatározó, speciális helyzetekben megnyilvánuló interakciók elemzése hozzájárulhat a

⁶ Vö. SZEGEDY-MASZÁK 2005. 261.

szociokulturális komplexitás és diverzitás megértéséhez, árnyaltabbá tételéhez és a globális-lokális dichotómia feloldásához. A fotódokumentációból fontos információkat nyerhetünk a 20. századi kisiparos életvilágra vonatkozóan. A kutatási eredmények a szódás kisiparos családi múlton keresztül lehetővé teszik az idősíkok közötti párbeszéd megteremtését, napjaink kulturális és társadalmi viselkedésmintáinak értelmezését, valamint hozzájárulhatnak az egyéni, tágabb értelemben a nemzeti öntudat erősítéséhez.

2. A kulturális örökség bemutatása, elhelyezése a mindennapi életben

„Aki elfelejti a múltat, annak újra át kell élnie.”
(George Santayana)

Alapfeltevésem, hogy az örökségesítés folyamata nem más, mint a múltunk egy részét képező kultúra kiragadása, intézményesítése. A problémakör vizsgálatakor több kérdéssel találjuk szembe magunkat: Mit jelent az örökség, milyen szociokulturális és jogi feltételek biztosítottak a megőrzés, a kezelés, az örökségesítés folyamatában illetve milyen élő és átélhető mintái, keretei, üzenetei vannak a múltnak a jelen és a jövő számára. A téma kifejtéséhez az alapfogalmak - hungarikum, szikvíz, kulturális örökség - tisztázása teremti meg a kiindulópontot. A hungarikum és a szikvíz esetében pontos, törvényileg meghatározott értelmezési keretek állnak rendelkezésünkre, a kulturális örökség esetében már csak azért is indokolt a rövid fogalommagyarázat, mivel értelmezése a mai napig nem egységes. A rövid szómagyarázat abban segíthet, hogy megértsük, miért is nevezhetjük a szódavizet egy tipikusan magyar kulturális örökségnek, vagyis hungarikumnak.

2.1. A hungarikum

A hungarikum olyan egyedi, különleges, nemzeti önazonosságunkat jelképező érték, mely a magyarságra jellemző kiemelt, megkülönböztető tulajdonsággal rendelkezik, amivel mi magyarok nemcsak azonosulhatunk, hanem világszerte azonosíthatnak is bennünket. A magyar nemzeti értékekről és a hungarikumokról szóló 2012.évi XXX. törvény⁷ pontosan meghatározza a szó jelentéstartalmát. A jogszabály kimondja, hogy *a magyar nemzeti értékek ... és azokon belül a hungarikumok megőrzendő és egyedülálló értékek; amiket... a szigorú*

⁷A törvényt az Országgyűlés a 2012. április 2-i ülésnapján fogadta el. A törvényt a digitális forrás alapján idézem: <http://www.kozlonyok.hu/nkonline/MKPDF/hiteles/MK12042.pdf> 2013. december 3.

nyilvántartás és kutathatóság szabályai szerint... ápolni, védelmezni és támogatni kell; mivel ...hozzájárulnak a nemzeti azonosság-tudat kialakulásához és megszilárdításához; továbbá hozzáteszi, hogy ...nemzeti értékeink széles körű hazai és külföldi bemutatása... kiemelkedő jelentőségű..^[4] E megfogalmazásból egyértelműen kiderül, hogy a szikvíz dokumentálásának, közkinccsé tételének célja, nemcsak értékteremtő szerepének megismertetése és védelméről való gondoskodás, hanem a nemzeti öntudat és a hazai gazdaság erősítése. A hungarikum védjegy a szabályozás fontos része, melynek grafikája 2013 szeptemberében született meg. (1. ábra)

2.2. A szikvíz

A következő fogalom a szikvíz vagy hétköznapi nevén szódavíz, melyet a bencés paptanár, Jedlik Ányos⁸ neve fémjelez, széndioxiddal dúsított, nagy tisztaságú ivóvíz. A szikvíz a szik (szikés föld) és a víz társításával megalkotott szó. Nevének eredete egy tévedésen alapszik, hiszen a szódavíz készítéséhez felhasznált szénsavat a sziksóval azonosították. Szikvíznek csak olyan terméket nevezhetünk, amelyet szifonfejes üvegbe vagy szifonfejes felvezető szárral ellátott szikvizes ballonba töltenek^[5] A jó szikvíznek legalább 7-8 g/l széndioxidot kell tartalmaznia, (mivel a 7,5 atmoszféranyomás alatt nem jól vagy nem is jön ki a víz a szódásüvegből). A víz felett 15%-nyi gáztérnek kell lennie, ezt az összesűrített széndioxidból és a vízből kiválasztott gáz biztosítja annak érdekében, hogy a szikvíz a palackból teljes egészében távozni tudjon.⁹ A szóda 2004-ben megkapta a „Garantáltan Hagyományos és Különleges védjegytanúsítványt”^[6] és bekerült a *Codex Alimentarius Hungaricus*-ba (Magyar Élelmiszerkönyv), ami egyben hungarikummá történő nyilvánítását is jelentette.¹⁰

A szóda gyártásáról szóló határozatra azért volt szükség, mert az Európai Unió élelmiszer törvényében nem szerepel ez a termék, vagyis az EU-ban nincsenek a szikvíz gyártására vonatkozó szabályok, így a csatlakozás után Magyarországon nem lehetett volna előállítani szódát.¹¹ A szikvizesek azonban elérték, hogy a szóda hungarikumként bekerüljön a magyar élelmiszerkönyvbe, és gyártására az uniós szabályoktól eltérő rendelkezések

⁸ Jedlik Ányos magyar fizikus 1826-ban készítette el az első szódavízgyártó készüléket. Az ő nevéhez köthető az első hazai szikvízgyártó üzem is. A szódavízgyártás az 1800-as évek harmadik legnagyobb iparága volt. <http://impressmagazin.hu/hungarikum-szoda/> 2014. február 18.

⁹ Vö. KISS 2008. 28-32.

¹⁰ Vö. KISS 2008. 59.

¹¹ Magyarországon 2004-ben 26 szikvízgyártó kisiparos tudott olyan szódavizet előállítani, ami a legszigorúbb előírásoknak is megfelelt. A tényleges készítőik száma, azonban majdnem 1500. Digitális forrás: <http://www.rtlklub.hu/hirek/hirek/cikk/88327> 2014. február 18.

vonatkozzanak. Az erről szóló határozat szinte az utolsó pillanatban, néhány nappal a csatlakozás előtt született meg. A szódás kisiparosok így tudatosan bekapcsolódhatnak az örökségesítés folyamatába és használhatják a hungarikum védjegy által nyújtott előnyöket. A szikvizet többek között az különbözteti meg a többi szénsavas ivóvíztől, hogy a termék széndioxid tartalma állandó, vagyis egy palack első és utolsó pohárban is ugyanannyi. Ez abból a sajátos előállítási módból származik, amit Jedlik Ányos 1829-ben Bécsben a *Zeitschrift für Physik und Mathematik* 7. kötetében publikált.¹² (2-3. ábra)

2.3. A kulturális örökség

A kulturális örökség fogalma¹³ fokozatosan alakult ki és az előző generációktól átvételre érdemesnek tartott tárgyak és szellemi javak összességét, vagyis egy adott közösség számára fontos jelentésű tárgyak vagy tárgyakkal kifejezett immateriális dolgok készletét értjük alatta. Az örökségalkotás lényeges vonása a már meglévő kulturális hagyomány birtokba vétele.¹⁴ Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a hagyatékból örökölt javak az idő múlásával új jelentésekre tehetnek szert.¹⁵ A kulturális örökség definíciója számos jelentésrétegből áll. Hatása széles spektrumú, hiszen a politikai, szociokulturális, gazdasági dimenzióktól a turizmusiparig terjed. Az örökség szó a jogi terminológiából ered. Elsősorban az örökhagyó és az örökös kölcsönös viszonyára épül. Amíg a lat. *patrimonium* az apától örökölt vagyont, vagyis atyai örökséget jelent, addig a *hereditas* (lat. örökség, hagyaték) már nemcsak a vér szerinti örökhagyókra utal. Valójában mindkettő fogalom fiktív örökséget jelöl, hiszen a kulturális örökség esetén jogi értelemben nincs örökhagyó, ezt csupán az utókor tételezi fel. A tudományos diskurzusban egyes álláspontok szerint a kulturális örökség nem tudományos kategória, hanem normatív fogalom.¹⁶

A kulturális örökség védelméről az Egyesült Nemzetek (ENSZ) Oktatási, Tudományos és Kulturális Világszervezete, a párizsi székhelyű UNESCO négy jelentős nemzetközi határozatot hozott, amelyekre egy-egy mondatban szeretnék röviden kitérni. Az 1972. november 16-án elfogadott Világörökség Egyezmény már megkülönböztette a kulturális és a természeti örökség fogalmát, valamint meghatározta azok tartalmát. Húsz évvel később, 1992-ben az UNESCO elfogadta a Világemlékezet-programot (*Memory of the World*), melyben a

¹² Vö. BIKFALVINÉ 2004. 45.

¹³ Vö. UNESCO 1972. 17. ülészak 1. cikk . Digitális forrás: www.unesco.org 2013. december 3.

¹⁴ Vö. ERDŐSI-SONKOLY 2005. 74-75.

¹⁵ Vö. ERDŐSI 2000. 35-36.

¹⁶ Vö. HUSZ 2007. 15.

dokumentum-jellegű kulturális örökségekről döntöttek. 2003-ban megalkotta a szellemi kulturális örökségvédelemről szóló egyezményt, 2009-ben megszületett a digitális örökségvédelemről szóló konvenció.¹⁷ (4-8. ábra) Az UNESCO a kulturális örökség fogalmát kiterjesztette a tegnap és a ma valamennyi hiteles, kulturális létformájára. Így az összes olyan jel örökségnek tekinthető, amely az emberek cselekvéseit és alkotásait dokumentálja.¹⁸ Következésképpen a kiskunmajsai szódagyár tárgyi és szellemi emlékei egyértelműen beletartoznak ebbe a kategóriába.

Az örökséggé válás folyamán két eltérő gyakorlatra szeretném még ráirányítani a figyelmet. A francia örökség-felfogás lényege, hogy az örökség materiális állapotából indul ki, amit eredetisége tesz megőrzésre méltóvá. Ezzel szemben Japán az élő nemzeti kincstár elvére alapozva azokat az immateriális kulturális javakat védi, amelyek hagyományos tudást közvetítenek. A japán gyakorlat szerint az örökség nem személyhez és materiális entitáshoz kötött, ezért képes mindig a jelenben élni.¹⁹ Bár két eltérő gyakorlatról beszélünk esetünkben mégis lehetséges együttes alkalmazásuk. Hiszen, amikor a szódás múlttal kapcsolatos materiális objektivációkat mutatom be, a francia gyakorlatot követem, a szódához való viszonyulás, a kulturális emlékezet, az identitás és a transzmisszió esetén pedig a japán példa tűnik alkalmazhatónak.²⁰

3. A kiskunmajsai Topolyai Szódagyár története

Az örökségésítés alapfogalmainak ismeretében most rátérhetünk a Topolyai család (9. ábra) életútjának és a kisüzemi vállalkozás alakulástörténetének bemutatására a rész-egész kölcsönös viszonyában megragadva. Elöljáróban csak annyit, hogy a biografikus reprezentáció révén egy falusi iparos-kereskedő család múlt századi élete rajzolódik ki. Egy olyan életforma, amelyet egyrészt áthatott a munkaszeretet, a szakma iránti elkötelezettség és alázat, amelyre ugyanakkor ránehezedett a két világháború, a nagy gazdasági világválság, az adósságsapda, az államosítás nyomasztó élménye, az újrakezdés nehézségeivel való szembenézés, egyszóval mindaz, amit a 20. századi magyar történelmi, társadalmi és politikai változások előidéztek. Az emlékek felelevenítésében az élménytörténetek és a levéltári kutatómunka mellett a családi albumokból előkerült fényképek, a kopott vasládikában megőrzött személyes tárgyak, elsárgult okmányok és a szódagyártás eszközei, segítettek. A

¹⁷ Digitális forrás: www.unesco.org 2013. december 3.

¹⁸ Vö. HUSZ 2007. 15-20.

¹⁹ Vö. MASZAHIRO 2004. 325-333.

²⁰ Vö. SONKOLY 2000. 58.

kutatás során az a szándék vezérelt, hogy minél alaposabban megismerjem azoknak az embereknek a sorsát, akiknek évtizedeken át egzisztenciális alapot és jövőt biztosított a szódás mesterség. A megidézésre kerülő életutak, események túlmutatva önmagukon igazolásul szolgálnak arra, hogy kitartással, szorgalommal és jó üzleti érzéssel generációkon átívelő hagyomány teremthető, melynek a megőrzése, ápolása és újraalkotása az utódok felelőssége.

3.1. A Topolyai család

Apai ágon a család virágkorát a 15. században élhette, amikor a törökellenes délvidéki harcok során vélelmezhetően egyik felmenőjük Hunyadi Jánostól megkapta a bárói címet. Azóta a család legidősebb férfi tagjai egészen BácskaTopolya (Bačka Topola) elhagyásáig a báró alvinczi kókai Topolyai nevet viselték. Anyai ágon a Lajos família egyik legtehetősebb kiskunmajsai, csengelei nagyparaszti családból származott. (10. ábra) Az öt gyermek közül a legfiatalabb testvér, Sándor (1918-1944) végig a családi gazdaságban dolgozott, majd a II. világháborúban a keleti fronton halt hősi halált. Topolyai Ilona (1916-1997) negyedik gyerekként született és több mint 30 évig vezette a családi vállalkozást. (11. ábra) Nővére (12. ábra), Erzsébet (1915-1995) Kecskeméten az *Angolkisasszonyok Beatae Mariae Virginis Intézetében*^[7] végezte a Tanítóképzőt. (13-16.) A második gyermek (17. ábra), József (1912-1992) amellet, hogy élete döntő részét a szódagyárban töltötte Budapesten a Duna Palotában és a Royal Szállóban tanulta ki a pincér szakmát. Megjárta a déli és a keleti frontot is, ötvenkét hónapig volt katona. A legidősebb báty (18. ábra), Ferenc (1911-1977) hivatásos katona volt. A II. világháború alatt a Szeged-Szőreg határposzton töltött be parancsnoki tisztséget (19-20. ábra), fogságba esett, majd 5 év után fizikailag teljesen leépülve érkezett haza, később SZTK-ellenőr lett.

A szülők még a 20. század elején az Osztrák-Magyar Monarchiában jórészt hitelből vásárolták meg Kiskunmajsa legmagasabb pontján házukat, melyet újjáépítettek és melyben szódagyárat, sörraktárt, jégvermet és szatócsboltot működtettek. (21. ábra) Az ingatlannal kapcsolatos 1952 előtti időszakra vonatkozó adatokat a Kiskunhalasi Földhivatalban az 1821 sz. telekkönyvi betétben, az 1125/2 régi telekkönyvi számon találtam, amiből egyértelműen kirajzolódik a Topolyai család anyagi helyzete a 20. század első felében. A Tulajdoni lap 1-es és a 2-es bejegyzése szerint kiskorú Topolyai Ferencz és Antal $\frac{1}{2}$ - $\frac{1}{2}$ arányban örökölte az ingatlant, melynek $\frac{2}{3}$ -ad része 1902. április 28-án, $\frac{1}{3}$ -ad része 1907. február 19-én került a tulajdonukba. A 6-os bejegyzés szerint az *Osztályos egyezés és vagyonközösség*

megszüntetése elnevezésű okirat alapján 1926. augusztus 2-án a tulajdonjog teljes egészében Topolyai Ferencz kiskunmajsai lakosra szállt át, ugyanis Ferencz felvásárolta testvére tulajdoni hányadát. A 8-as és a 9-es bejegyzés szerint az 1948. szeptember 20-án keltezett *Ajándékozási szerződés* alapján az ingatlan $\frac{1}{2}$ része Topolyai Erzsébet tanítónőé, $\frac{2}{4}$ -ed része pedig Topolyai József Kiskunmajsa, Rákosi Mátyás u 28. szám alatti lakosé lett.

A birtoklapból az is kiderül, hogy az ingatlan megvételéhez illetve a szatócsbolt és sörraktár létesítéséhez szükséges tőke biztosításához Topolyai Ferencnek hitelt kellett felvennie, mert kölcsön nélkül nem tudta volna a családi vállalkozást beindítani. Az 1821-es számú kiskunmajsai *C Teherlap* tanúsága szerint az ingatlant jelzálogjoggal terheltek meg. Eszerint 1925. november 13-án, a 3730-as sorszámon az 1925. szeptember 17-én kelt biztosítéki okirat és az abban foglalt elsőbbségi engedély alapján a Halasi Kereskedelmi Bank Rt. a Topolyai Ferenczet illető $\frac{1}{2}$ -ed részre özvegyi haszonélvezeti jogot megelőző elsőbbséggel rendelkezett, valamint az ingatlanra 8%-os jelzálogkamatot jegyzett 20 millió korona váltóhiteltőke és 4 millió korona költségbiztosíték erejéig. (1. levéltári dokumentáció)

A családi gazdaságra jellemző volt, hogy árultak terményeket, de szentet, petróleumot, oltott meszet illetve sörapparátal helyben palackozott sört, valamint üdítőitalt és *Szent István* illetve *Nagy Porter* üveges sört forgalmaztak. A cég fő profilja azonban a szódagyártás volt. Emellett a háború alatt, majd az 1950-es évekig jeget is szállítottak kocsmárosoknak, henteseknek, mészárosoknak. E termékeket részben maguk szerezték be, részben kereskedők szállították illetve saját maguk állították elő. A gazdasági világválság alatt (1929-1933) jelentősen eladósított a család, ami újabb és újabb hitelek felvételét tette szükségessé. Ráadásul csak Ilona és Sándor tudott részt venni a kisüzem működtetésében.

3.2. A kisipar tevékenységi köre

A fő tevékenység egyre inkább a szódagyártásra, valamint a jégszállításra korlátozódott. Jellemző volt abban az időben, hogy a működéshez, már akkor is el kellett végezni a szikvízgyártó tanfolyamot. Ez volt az iparigazolvány kiállításának feltétele. Az egyre jobban eladósodott család fő szállítási-értékesítési területe Kiskunmajsa és környéke (1. térkép) - Harkakötöny, Szank, Csólyospálos, Jászszentlászló - volt, ahova hetente egyszer a lovaskocsi, a kezdetekben pedig ökrösfogat (22. ábra) vitte a 22-28 láda szódát (220-280 üveget). Egy üveg szóda ára kb. 1 tojás árának felelt meg, 1 láda szóda árért pedig 1 kg disznóhúst lehetett venni. Mivel nem volt sem vezetékes víz, sem elektromos áram, ezért vödörrel hozták a vizet az artézi kútból, és a szódatöltő gép nagy kerekét kézi erővel tekerték

villanymotor hiányában. A nagykeréken a négyzet alakú fanyél beillesztő helye a mai napig megtalálható. A szénsavat a tartályokba már a két világháború között is Répceláról hozták.

3.3. A nagy gazdasági világválság hatása a családi vállalkozás működésére

A gazdasági világválság következtében az egyre inkább elnehezedett körülmények miatt Ilona 18 évesen elhagyta az országot, és Belgiumba ment pénzt keresni. Brüsszelben dolgozott három évig egy ezredesi rendfokozattal rendelkező belga főtiszt családjánál. Itt egyrészt tökéletesen megtanult franciául, másrészt aktív közösségi életet élt a Brüsszeli Magyar Honleányok Egyesületében. (23-30. ábra) Annyira sikerült javítania a család anyagi helyzetén, hogy a teljes összegben hazaadott keresményéből – mely abban az időben magasabb volt, mint a minisztériumi köztisztviselői bér („a legendás” havi 200 pengő) – a család stabilizálta a gazdasági helyzetét, adósságai java részét sikerült törlesztenie (31-36. ábra) Emellett még 9 hold földet vásároltak Ilona részére Ötfán, mellyel megoldódott a gazdaság takarmányproblémája. (37. ábra) Lóherén, kukoricán és krumplin kívül szőlőt (kövidinkát és kadarkát) termesztettek, így - hol legálisan, hol nem - de bort is árultak a gazdaságban. A kezdeti konjunktúra után a II. világháború katasztrofális helyzetbe hozta a családot. Mivel a Topolyaiak férfitagjai kivétel nélkül a keleti fronton harcoltak, helyüket orosz hadifoglyok töltötték be, akik a ház körüli munkákba is besegítettek. A front közeledésével az orosz hadifoglyok elmenekültek, mivel féltek, hogy a Vörös Hadsereg őket, mint árulókat kivégzi. A hivatásos katona, Topolyai Ferenc orosz hadifogságba került, Sándor hősi halált halt és József évekig bujkálni kényszerült. Ezt követően 1947-1948-ban államosították a szódagyárat, elvették az egyik szódagyártó gépet, több mint 5000 üveget, több száz ládát, a szódagyártásra használt helyiséget lepecsételték, a belső átlátszó üveges ajtókat papírral lefedték, és mivel Kiskunmajsa legnagyobb háza volt a Topolyai család otthona, először menekültek, majd zsellérsorból származó embereket szállásoltak el benne. Mindez felőrölte mind a család gazdasági helyzetét, mind a szülők - Topolyai Ferenc és felesége Lajos Regina - egészségi állapotát.

A II. világháború után Igazolóbizottságokat állítottak fel szerte az országban többek között azzal a céllal, hogy a kisiparosokat és a kiskereskedőket is elszámoltassák. A Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltárban talált 217/1948. iktatószámú elszámoltatási jegyzőkönyvből kiderül, hogy Topolyai József a bizottság előtt 1948. április 3-án édesapja helyett nyilatkozott, hogy édesapjának a szikvízkészítésen kívül más polgári foglalkozása nem volt. Topolyai József előzetesen *Igazolási kérvényt* nyújtott be Pest

vármegye II. sz. Kiskunfélegyházi Igazolóbizottsága felé. Az *Igazolási kérvény* tanúsága szerint a szikvízgyár a Szent Erzsébet u. 28. szám alatt működött, Topolyai József soha nem igényelt és nem is kapott zsidó tulajdonban lévő üzletből árut vagy felszerelést, vagyis nem vett részt a zsidók kifosztásában, elhurcolásában, nem volt tagja semmilyen pártnak, egyesületnek, továbbá a Szálasi kormány alatt nem hagyta el a várost és nem folytatott politikai tevékenységet. Az Igazoló Bizottság elnöke, Eszik István megállapította, hogy Topolyai József ellen senki nem tett feljelentést, ami alátámasztja, hogy nem volt sem tagja, sem pártolója polgári vagy katonai jellegű szélsőjobboldali szervezetnek. A fent nevezett dokumentum ezen túlmenően igazolja, hogy Topolyai József nevére 1945. március 6-án 1687/1945. számon kiállításra került a szikvízkészítő iparigazolvány, ami az igazolás kiállításával együtt a szikvízüzem működésének feltételét képezte. (2. levéltári dokumentáció)

3.4. A fellendülés időszaka

A válságos és tragikus időszakból Sztálin halála és Nagy Imre 1953-as hatalomra kerülése hozta ki a családot és - bár korlátozott mértékben illetve nem a saját épületben -, de ismét működhetett a maszek szódagyártás Lajos Regina és lánya, Ilona munkájával. Nagy Imre 1954-ben engedélyezte a szikvíz lakossági terítését, vagyis házhoz szállítását. Egy hónapban csak 40 kg szén-dioxidot utaltak ki a kisiparosoknak, nehogy konkurenciát jelentsenek az államnak és ne kapitalizálódjanak. Ekkor állapították meg a 46%-os forgalmi adót, amit előzetesen kellett befizetni, csak ezután kaphatták meg a családban csak „szénsav-utalványnak” nevezett csekket. 1957. január 1-től megszűnt a szénsavmennyiség korlátozása, de a forgalmi adó előzetes befizetése nem. A szikvizet már 1951-ben alapvető élelmiszernek titulálták, és 1 Ft 10 fillérben maximalizálták az árát. 26 évig ez az ár volt érvényben, 1977-től lett a szikvíz szabad áras termék.²¹

1955-ben még a forradalom előtt Lajos Regina is elhalálozott, a szódagyártás teljes egészében Topolyai Ilona irányítása alá került a családban. Emellett azonban el kell mondani, hogy ugyancsak működött a „Szövetkezet”, mely a Topolyai családtól elrabolt géppel, ládákkal, üvegekkel, lovaskocsival és lóval látta el a falu egy részét, a Földműves Szövetkezethez tartozó gazdasági egységeket, kocsákat pedig szódával. Ebben az időben rendkívül nehéz volt kisiparosként, osztályellenségként és osztályidegenként az élet, és ezt nemcsak az irreális összegű forgalmi adó és a revizorok rendszeres megjelenése tette

²¹ Vö. KISS 2008. 42-53.

elviselhetetlenné, hanem az a tény is, hogy nagyon nehezen lehetett szódásüveghez, új üveghez illetve alkatrészekhez - így szódásüvegfejhez, rudacsszárhoz, csőhöz, tömítő gumihoz, nyakhoz stb. - és szerszámokhoz jutni. A szikvízkészítő gép javításához, és a tevékenységhez szükséges minden alkatrészt Budapestről, a Mester utcából, a Baumgartner testvérektől szerezte be Ilona. Ezen időszakra, illetve az 1950-es és az 1960-as évekre jellemző volt, hogy megszűnt a környező falvakba történő szódakiszállítás. Erre nem adódott lehetőség, noha kereslet lett volna rá. Ehelyett a kuncsaftkör szélesítését kifejezetten Kiskunmajsára koncentrált a Topolyai szódagyár, ahol a lakosság lovaskocsiról történő kiszolgálása mellett egyre jelentősebb szerep jutott a viszonteladókhoz történő szódakihelyezésnek, így egyes viszonteladókhoz - mint pl.: „Rudi”, „Iréne”, „Kellnérné”, „Boldog trafik”, „Árvai zöldséges”, „Gárdián”, „Deli”, „Kormányosné” - helyszínekre 8-16 láda szódakiszolgáltatás történt. Ez annyit jelentett, hogy amíg 1 üveg szódát az 1960-as és az 1970-es években az ügyfeleknek 1 Ft 10 fillérért értékesített a vállalkozás, addig a viszonteladók 88 fillérért kapták a szikvizet. Egy-egy viszonteladónál 80 és 180 üveg között volt a kintlévőség, ahol a forgalmat minden alkalommal feljegyezték, és havonta egyszer fizették ki a számlát. A vállalkozásból meggazdagodni nem lehetett, hiszen rendkívül olcsó volt a termék ahhoz képest, hogy egy új üveg beszerzési ára 80-100 Ft-ot is kitett anélkül, hogy fel lett volna szerelve. A megtérülés nagyon nehézkes volt, hiszen 88 filléres szódából csak sokára térült meg az üveg és az alkatrészek ára, nem beszélve az egyéb kiadásokról: a szénsavról, a forgalmi adóról, a bejelentett alkalmazottak után lévő adófizetési kötelezettségről, a ló ellátásáról, a patkolásról, a kovács felé fizetett rendszeres számlákról és az SZTK-díjról.

3.5. A szódagyár családi tulajdonba történő visszakerülése

Újabb állomást jelentett a szódagyár történetében, amikor 1968 után a Fock Jenő nevével fémjelzett új gazdasági mechanizmus bevezetésével Topolyai Ilonának sikerült visszaszereznie a saját házukban lévő üzlethelyiséget, melyet a kommunisták eltulajdonítottak. Ez könnyebbé jelentett a vállalkozás életében. Így nem kellett tovább a falu másik végén, az Alvégben üzlethelyiséget bérelni ahhoz, hogy működhessen a szódagyár. Ezt követően nagy problémát jelentett, hogy egyre keményebb harcot kellett vívni a fennmaradásért az üvegek romlása, a javítási költségek megnövekedése, valamint az alkatrészek nehezebbé váló beszerezhetősége miatt. Eljött az az idő is, amikor már csak saját vevőit szolgálta ki az üzem, ugyanis gyakorlattá vált, hogy ismeretlenek, illetve nem az

üzletkörhöz tartozó vásárlók az üveg cserélése során rossz (ragasztott) üvegeket adtak a jó üvegért cserébe. Ez csak a töltéskor derült ki, amikor szétrobbant az ember kezében az üveg.

Topolyai Ilona jelentős tevékenységet fejtett ki a helyi KIOSZ-ban, melynek minden ülésén részt vett, és több évtizedes munkájáért ezüstgyűrű jutalomban részesült. A családi kisüzem újabb profilbővülését jelentette az 1970-es évek második felében, hogy megjelentek, majd egyre inkább elterjedtek a kezdetben alumíniumból készült szódásballonok. Ezekbe 20 liter víz fért és előszeretettel rendelték a vendéglátóhelyek, kocsmák, éttermek. Az üzlet télen-nyáron mindennap nyitva tartott, csak vasárnap délután volt zárva. Ünnepeken volt a legnagyobb forgalom, akkor fogyott a legtöbb szóda.

Az *Kiskunmajsza története* c. könyvből megtudhatjuk, hogy 1977-ben kimutatás készült a kiskunmajsai kisiparosokról szakmánkénti lebontásban. Ebből kitűnik, hogy az adott időszakban 1 fő (család) foglalkozott szikvízkészítéssel főállásban - ez a Topolyai család volt -, mellékfoglalkozásban pedig senki. Ezt érdemes összevetni a rendszerváltoztatás utáni, vagyis az 1991-es adatokkal. A szociológiai felmérés ezúttal a magánvállalkozók számát igyekezett feltérképezni. Az adatokból kiderül, hogy ekkor már 2 üzem foglalkozott Kiskunmajszán szikvízkészítéssel. Emellett arról is információt kaphatunk, hogy 1991-ben összesen 74 vállalkozási formában 232 vállalkozás működött Kiskunmajszán.²²

A 1990-es évek elején egy felmérés keretében Kiskunmajszán riportot készítettek Topolyai Ilonával, mely a *Magyarok '94* c. kötetben jelent meg.²³ A Néprajzi Múzeumban 1994. november 14-én kiállítás nyílt Krasznai Korcz János és Zsigmond Gábor fényképanyagából. A két fiatal fotóművész egy éven keresztül járta az országot, hogy megörökítsék az embereket a miniszterelnöktől a zöldségesig, az operaénekestől a munkanélkülig. A könyv kilencvennégy szereplője közül több mint hatvanan vettek részt a megnyitón a Mezőgazdasági Minisztériumban, ahol megjelent a még aktívan dolgozó Topolyai Ilona is. A 78. évében járó idős asszony, aki ekkor már túl volt a 180 000-dik üveg palackozásán, három év múlva 1997 nyarán, Szegeden elhunyt. Élete munkája öt úszómedencét tudna megtölteni – olvasható a *Magyarok '94* c. kötetben. (38-40. ábra) A szódagyártás tárgyi és eszközvilágát megörökölve az üzletet még évekig dédmamám Topolyai Józsefné (1924-2010), majd nagymamám Fülöp Zoltánné (1941-) vitte tovább. (41-42. ábra) 1998-ban eladásra került az üzlet. A Topolyai-féle szikvízüzem, mely az 1910-es évektől szállított szódát, kikerült a családi kézből, az üvegeket felváltotta a műanyag palack, a lovaskocsit a kisteherautó illetve *csettegő*, a Szent Erzsébet utcából előbb Rákosi Mátyás,

²² Vö. NYERGES 1993. 149-153.

²³ Vö. KRASZNAI KORCZ – ZSIGMOND 1994.

Tanácsköztársaság utca, 1990 után pedig Fő utca lett. (43-44. ábra) Egy helyi lakos Faragó Lászlóné vásárolta meg a családi vállalkozást és a házat, napjainkban pedig fia, Faragó László tervezi, hogy új alapokra helyezve ismét beindítja Kiskunmajsán a szikvízgyártást. (45-48. ábra)

4. Az örökség tárgyi világa

*„Legyenek az emlékezés garanciái az ilyen tárgyak, amelyeket a
múlандó időben nyilvánvalóan használtunk, s amelyekkel bizalmas
viszonyt éltünk meg...”
(Hermann Lübke)²⁴*

A szódás kultúrát megközelíthetjük a tárgyi világon keresztül is, mivel a tárgyak mint jelentéshordozó materiális objektumok képesek visszaadni a múlt élményvilágát és élményvalóságát. A gyerekkoromból előtörő emlékképek is ezt a feltevést erősítik meg. Valahányszor hazalátogattunk apai rokonainkhoz, mindig feltárult előttem egy „régí új világ. Kisgyerekként elbűvölt a konyhakredenc tetején sorakozó sok-sok szódásüveg: a kétdecis piccoló, a klasszikus egyliteres kék és piros üveg. Meséket, történeteket szöttem köréjük, melyek elvezettek engem a titkokkal átszött múlt világába. A tárgyakhoz fűződő személyes érzelmek, élmények és absztrakciók is azt bizonyítják, hogy a nagyvilág és az idő makrokozmosza sajátos kapcsolatrendszerben kötődik az emberi világ mikrokozmoszához.²⁵ A vizsgálat során igyekszem e tárgyak funkcionális, szimbolikus és kommunikációs dimenzióit interpretálni és feltárni a mögöttük rejlő jelentésrétegeket.²⁶

Elsőként e sajátos kultúrából a szódásüvegeket szeretném bemutatni, melyeket osztályozhatjuk méretük, színük, formájuk és díszítésük alapján. Megmunkálásuk lehetett domborműves, festett, homokfúvatott vagy mindhárom egyszerre. Formaviláguk is változatos képet mutat (hiszen csepp, szoknya, körte, kétgömbös és váll alakú szódásüvegek egyaránt használatosak voltak). A szódásüvegen felirat is szerepelhetett, ami többnyire az üveg, a gyár vagy a forgalmazó származási helyére utalt: például *Innsbruck, Frühwirth és Molnár Vecsési Szódagyára, Karl Schultz Wien*. Egyes üvegekhez a család nagyon ragaszkodott, nemzedékeken át megőrizte például a *Hans Kichl, L. u. A. Rhonberg*, a piros-fehér-zöld koszorúba foglalt *Nem, Nem, Soha* és a kiskunmajsai *Szent Erzsébet Szódagyár* feliratúakat. (49-54. ábra) A lovaskocsi kolompja illetve a pénztartó ládika szintén elválaszthatatlanul hozzánőtt a családhoz. (55-56. ábra)

²⁴ Vö. LÜBBE 1983. 9.

²⁵ Vö. DACOSTA KAUFMANN 1994. 116.

²⁶ Vö. FRYKMAN 2004. 181-190.

Az idők folyamán a szódás üvegek többféle változáson mentek keresztül, ugyanakkor funkcionális jegyeiket megőrizték. Kezdetben a szódavíz üvegekben forgalmazták, majd a 20. század 2. felében megjelentek a patronos szifonok, melyek már fémből készültek. A 20. század végére a szikvízgyártó kisiparosok áttértek a műanyagpalackban forgalmazott szódavíz árusítására, melyet Budapesten és egyes nagyvárosokban a 21. században újra a fémfejú üveg váltott fel. Ám nemcsak az üvegek, hanem a szódafejek is sokat változtak az évek előrehaladtával. A múltban az ónozást és a tiszta ón használatát porcelánnal próbálták meg kiváltani, amit az alumínium fej követett, a műanyag fej azonban már kortárs találmány, de a mai napig a rugó, a kar, a rudacsszár fémből, rézből vagy acélból készül. A szódásüveg fejei között a sas-, a kígyó- és a delfinfejú is előfordult.²⁷ A kiskunmajsai szódagyárban a legtöbb szódásfej azonban egyszerű alumíniumfejes volt, melynek gyakorlati haszna elsősorban az árban és a könnyebb tölthetőségben mutatkozott meg. Ez is azt példázza, hogy az örökség alakulását mindig a gyakorlat szentesíti.²⁸

A szódagyártás fő eszköze, a szódásgép vagy másképpen szódátöltő gép elsősorban az eladásra váró üvegek megtöltésén keresztül jelképezte a megélhetés biztonságát a családnak. (57-58. ábra) Dédnagyapám gyermekkorában a szódásgépet még kézi erővel, a nagykerékbe illeszkedő hajtókar segítségével kellett mozgásba hozni annak érdekében, hogy az elektromos indításkor egyáltalán elinduljon a gép. Mindeközben természetesen arra is figyelni kellett, hogy a villanymotor kiálló vastengelyén és a hajtókeréken végigfuttatott bőr hajtósíj kellően meg legyen faggyúzva, hogy le ne essen. Egyfajta modernizációt jelentett a fényes acél keverőhenger, melybe egyik oldalról egy nagy réztartályból szivattyú segítségével egy csövön keresztül jutott el a víz, a másik oldalról pedig a szénsavtartályból a Répcelakon gyártott széndioxid került bele. (59. ábra) Ha fogyott a mérő átlátszó vasfoglalatú üveghengerében a víz, a szivattyún elhelyezett kar segítségével lehetett a réztartályból nagyobb mennyiségű vizet juttatni a hengerbe.

A szódagyártás fontos kelléke volt a speciális munkaruházat, mely sem szépnek, sem kényelmesnek nem volt nevezhető, de nélküle életveszélyes lett volna dolgozni, így hamar meg kellett vele barátkozni. Ennek egyik legfontosabb része a drótból készült, sűrű szövésű fémháló volt, mely a teljes arcot beborította. Ez a furcsa - kicsit a vívómaszkra emlékeztető darab - arra szolgált, hogy a töltés alatt a nagy nyomás miatt esetlegesen szétrobbanó üvegek szilánkjai meg ne sebezzenek az embert. (60. ábra) A ruházathoz tartozott még az ugyancsak

²⁷ Vö. KISS 2008. 34-39.

²⁸ Vö. ERDŐSI 2000. 35-36.

védelmi funkciót betöltő - kezdetben bőrből, később műbőrből készült, térdig érő - kötény és a csuklóvédő. (61. ábra)

Édesapám már tizenévesen kitanulta a szódakészítés minden fortélyát. A szódásgép kattogása, a meghajtó szíj sercegése, az üvegekbe juttatott szódavíz jellegzetes spriccelő hangja máig édes dallamként cseng vissza a fülébe. Mindig is elbűvölte a *csapatás*, melyet gyerekfejjel egyfajta varázslatként élt meg, hiszen a szóda csak akkor távozott az üvegből, ha hozzáértő kezek készítették. Számára ezek az évek egy, a mai modern elvárosiasodott világban már oly ritkán felbukkanó családképet idéznek fel: egy olyan világot, ahol a legkisebbektől a legöregebbekig több generáció együtt, közös erővel biztosította a megélhetést nem csak saját magának, hanem az alkalmazottak családjá számára is, és ahol megbecsülték és értékelték a kemény fizikai munkát. Ennek köszönhetően az előkerült régi szerszámok - többféle méretű nyakfogó, satu, harapófogó, csípőfogó, speciális kéthegyű csavaró, villáskulcs, franciakulcs és a hozzájuk tartozó egész sor alkatrész -, valamint a felszerelésre váró új üvegek, üvegfejek, nyakak, rudacsszárok, gumitömítések sem egyszerű tárgyak, hanem a régi korok emlékét idézik. Az ácsok, asztalosok keze munkáját őrző szódasládák, az öreg, sok rekeszes munkaasztal és a megsárgult, Topolyai Ilona nevére kiállított iparendély a külső szemlélőnek csak egy mesterség kellékei, a szódás tevékenység társadalmi legitimációja, viszont számunkra az élő múlt tanújelei. (62-63. ábra)

A szódagyártáshoz szorosan hozzátartoztak a szóda kiszállításának eszközei. Példaként említhetjük Topolyai Ilona, majd a későbbiek során nagymamám, Fülöp Zoltánné nevével és címével ellátott lovas kocsit (64. ábra), valamint annak a legkülönfélébb kellékeit (a bak, a rúd, a puska, az istráng, a gyeplő, az ostor). A lovaskocsi nálunk vagy a fedett kapubejáró alatt vagy az udvaron állt, a ló pedig az istállóban. (65-66. ábra) A Magyar Kisiparos 1962. július 12-i számában megjelent egy minisztériumi rendelet, miszerint a szódás kolompolhatott vagy csengethetett, hogy felhívja az emberek figyelmét termékére. Akinek nem volt pénze lóra, az számaron, kordén, szánkón vagy triciklin árulta a szódát. Az egykori források szerint 1970-es években a motorizáció következtében a fővárosban és környékén a jól menő szódások kisteherautón, IZS, Ural, Pannónia vagy régi BMW motorkerékpárral hordták a szódát.²⁹ (67. ábra) A mi családunk jellemzően az igavonásra alkalmas lovat (*Szellő, Sanyi, Géza*) a kiskundorozsmai állatvásáron szerezte be. (68-70. ábra)

Természetesen idesorolhatók a lószerszámok is, vagyis a ló fejére kerülő zabla (a *Geschirr*), az állat szájába helyezett vas, vagy az istállóban tárolt szerszámok, kaparók,

²⁹ Vö. KISS 2008. 61-64.

reszelők, takarók és nem utolsó sorban az etetésre szolgáló kőből készült ún. *jászol*. (71-72. ábra) Fontos volt a „ló vödre”, melyből más állat (disznó, baromfi) nem ihatott. (73. ábra) Az istálló tisztántartása során nagy szerep jutott a trágya kihordására és a homok beszállítására szolgáló talicskának, valamint a szalma lepakolásához szükséges vasvillának. (74. ábra) A kolompot sem szabad elfelejtenünk, melynek hangját az emberek már jó messziről meghallották, így előre tudták, hogy érkezik a szódás.

Elmondható, hogy a szódagyártás és a kiszállítás családunk számára jóval több volt, mint egyszerű mindennapi rutinfeladat: szódásnak lenni egy életformát jelentett, amit csak kellő elhivatottság, szorgalom és kitartás birtokában lehetett igazán jól művelni. Bár a szódagyár már nincs családi tulajdonban, a munka iránti szeretet, alázat, a tisztesség és becsület nemzedékről nemzedékre megöröklődött.

Az örökség-gondolatnak az előbbiekben felvázolt funkcionális vetülete mellett szimbolikus forrása is van, amely az adott közösség számára fontos tárgyak örökkévalóságával függ össze.³⁰ A szimbolikus jelentéssel felruházott tárgyak, mint a családi identitás jelképei generációkon át az önkifejeződés és az önértelmezés eszközei voltak azáltal, hogy visszatükrözték a múltat, emlékeztettek az elődökre, ugyanakkor meghatározták a jelent és bizonyos mértékben előrevetítették a jövőt is,³¹ vagyis egyfajta modellként szolgáltak. Számomra a múlt kézzel fogható objektivációinak egyik jelentősége abban áll, hogy különböző idősíkokat kapcsol össze. Erre már Lowenthal is felhívta a figyelmet, amikor úgy fogalmazott, hogy anyagi és erkölcsi hagyatékunk legfőbb célja, hogy ráébredjünk bennünket az akkor és most összetartozására.³² Ám az örökös feladata, hogy értelmezze a tárgyak rejtett kódjait és levonja a megfelelő következtetéseket. Az örökséget ezáltal nem lezárt, hanem folytonosan megújított vagy megújuló tárgykészletként értelmezhetjük.³³ Ezek az anyagi realitások azonban *képlékenyek* és múlandók, hiszen az idő előrehaladtával elveszhetnek, megsemmisülhetnek vagy csak töredékes formában maradnak fenn. Ezért különösen fontos számomra a szódás múlthoz kapcsolódó tárgyi örökség számbavétele.³⁴

Végül érdemes a tárgyak kommunikációs dimenzióból történő vizsgálatát szemügyre vennünk. Ha a tárgyakat üzenetként értelmezzük, akkor a résztvevők közötti kommunikációt szolgálják, vagyis a kiskunmajsai családi vállalkozás néma tárgyai, a hozzájuk kötődő

³⁰ Vö. CHASTEL 2004. 101-102.

³¹ Vö. MONOK 2005. 9-12.

³² Vö. LOWENTHAL 2004. 81-82.

³³ Vö. <http://www.szellemiorokseg.hu/files/letoltesek/14.pdf> 2014.01.08.

³⁴ Vö. ERDŐSI 2000. 35-36.

emlékfoszlányok felidézésével mesélnek egy régmúlt világról, mintegy kommunikációs hidat képezve múlt és jelen között.

5. A Topolyai Szikvízüzem társadalmi beágyazottsága

*„Az a társadalom, amelyben élünk,
behatárolja azoknak a szerepeknek a tartományát,
amelyeket az ember eljátszhat.”
(Hankiss Elemér)³⁵*

A téma többdimenziós megközelítése során a kiskunmajsai Topolyai szikvízüzem szervezetté válásának folyamatát, működési struktúráját, a helyi társadalomban betöltött szerepét és státuszát igyekszem bemutatni. A Topolyai család sorsa a több nemzedéket átfogó életútban illetve a történelmi-társadalmi kontextus függvényében ugyanis lehetőséget nyújt a viselkedésformák, a társadalmi formációk és a mentális reprezentációk együttes tanulmányozására, melyre már Burguiére is felhívta a figyelmet.³⁶ A jelenben bemutatott élettörténetek - mint a múlt feltárásának eszközei – kettős célt szolgálnak: egyrészt tudatosítják az utódokban saját gyökereiket, másrészt segítenek a múlt birtokbavételének folyamatában. A családi örökség megőrzése lehetővé teszi az élmények és tapasztalatok időben történő továbbörökítését, valamint a felejtéstől való megóvását, ami az örökség időtállóságát bizonyítja.³⁷ A személyes élettörténetben egy helyzet sohasem önmagáért való, hanem visszaható és előrevetítő kisugárzása van az események perspektívájában, amelyből megismerhetjük az egyéni életút legfontosabb mozzanatait és a történésékből résztvevők alapvető jellemvonásait.³⁸

Úgy vélem, hogy amíg a vizsgált kultúra közösségi és társadalmi interakcióit saját normáival, kategóriáival, kognitív struktúráival, eszköz- és fogalomkészletével célszerű bemutatni, addig az individuum lokális világképét Topolyai Ilona személyén és életszemléletén keresztül érdemes feltárni. Az elemzés során arra törekszem, hogy összeegyeztessem a mikroszkopikus látásmódot a makroszkopikus szemlélettel, vagyis a helyi valóságot a globális horizonttal.³⁹ E megközelítésben először az intézményi apparátusra, (kisiparosok országos és helyi szervezete), majd az egyéni cselekvésekre és viselkedési formákra fókuszálok, hiszen ezek azok a keretek, melyek mentén a szódás kultúra jellemző

³⁵ HANKISS 2005. 230.

³⁶ Vö. BURGUIÉRE 2000. 67.

³⁷ Vö. KESZEG 2008. 304.

³⁸ Vö. VERES – KAPÁS 1996. 25.

³⁹ Vö. BARTH 1967. 663-668.

jegyei, sajátos tulajdonságai leginkább értelmezhetők a folyamatosan változó történelmi-társadalmi viszonyok között.

5.1. A szikvízgyár szervezeti felépítése

A kérdéskör kiindulópontjaként a szikvízgyárosok testületi felépítésének rövid felvázolása szolgál, mely tágabb kontextusában helyezi el a Topolyai szódagyárat. Magyarországon először 1892-ban a fővárosi és a Budapest környéki szikvízgyárosok hozták létre az első szövetkezetet. Hivatalos értesítőjük 1895-től volt, ami a Magyar Vegyiparosok és Kereskedők Közlönyének mellékleteként jelent meg. 1900. augusztus 1-jén indult meg a Szikvízgyárosok Lapja. A lap éves előfizetői díja 12 korona volt, mellyel együtt járt egy 2000 korona összegű biztosítás halál, baleset vagy rokkantság esetén. A szerveződés egy másik formája a részvénytársaság volt. (75-76. ábra) Az 1935-ben megalakult Magyar Vidéki Szikvíz Szövetség kezdeményezésére már képzéshez kötötték a működési engedélyt. A II. világháború után a szódások a KIOSZ-ba (Kisiparosok Országos Szövetsége) tömörültek. A kisiparosok társadalmi kohézióját segítő, integratív erővel bíró szervezetnek már Topolyai Ilona is tagja volt. Az ipartestület az Országos Szikvízkészítő Ipartestület révén 1990-ben újjáalakult, majd tagja lett az Ásványvíz Terméktanácsnak. A szervezet jelentőségének és továbbélésének egyik nyilvánvaló tanúbizonysága, hogy 2002-ben és 2005-ben is megrendezésre került a Szikvízkészítők Nemzetközi Kongresszusa.⁴⁰

A szikvízkészítők ipartestülete szociálintropológiai szempontból mint a társadalom önálló szervezeti megnyilvánulása olyan csoportformának tekinthető, melyben „*két vagy több személy habitualizált cselekvései különösen tipizálódnak és összekapcsolódnak.*”⁴¹ A közösséget belső törvényszerűség és egyfajta hierarchikus viszony jellemzi a szociális háló keretei között kialakított kapcsolatrendszerében. A kisiparos üzemre jellemző a csoportszerveződés minden lényeges ismérve, úgymint sajátos cél, érdek, hierarchizált struktúra, erős összetartozástudat, szimbolikus nyelv és viselkedésegységek.⁴² A szikvízkészítők interszubjektív interakciói (forgalmazás, szállítás, értékesítés) újra és újra megerősítik az alapvető szociális elrendezéseket. Ezen alkalmak során a szódás kisiparosok olyan mikrokörnyezettani pozíciókat (hangjelzés, verbális nyelvi kifejezőeszközökkel történő reprezentálás, jellegzetes szállítóeszköz használata) vesznek fel, melyek saját közösségükön

⁴⁰ Vö. KISS 2008. 42-58.

⁴¹ Vö. BERGER-LUCKMANN 1998. 84.

⁴² Vö. COHEN 1985. 39-69.

belül az összetartozás jeleként működnek illetve más csoportoktól való elkülönülésüket jelenti.⁴³ A társadalmi kapcsolatok hálózta, vagyis a különböző közösségek összekapcsolódása, valamint a csoportkohézió a kiskunmajsai szódagyár példáján jól látható, hiszen a család Topolyai Ilona személyén keresztül a kisiparosok helyi szervezetébe egyúttal az országos ipartestületbe, a szikvízszállítással pedig a széles társadalmi hálóba kapcsolódott be. A vállalkozás a forgalmazás révén nagy kapcsolati tőkét és széles szociális hálót alakított ki, ami által a család a társadalom integráns részévé vált és képes volt a szódás kisiparos kultúrát stabilizálni illetve dinamizálni.⁴⁴

A részvétel valamely közösségben az individuum számára azonban többféle azonossági és tevékenységi alternatívát kínál, amit a társadalmi státusz és az egyén reprezentációja összefüggésében kívánok bemutatni. A goffmani elgondolás alapján fontos, hogy milyenek határozz meg az egyén egy szituációt és benne önmagát, hogyan alakítja ki saját helyzetét a társadalomban, illetve társadalmi státusza miként befolyásolja hétköznapi attitűdjeit és interakcióit. Ebben a megközelítésben Topolyai Ilona számára több lehetőség is fennállt a szerepmodelleket illetően, amelyeket a továbbiakban érdemes alaposabban szemügyre vennünk. Mint a szódagyár tulajdonosa kisiparos látásmódja és cselekedetei által egyrészt reprezentálta és közvetítette a külvilág felé a szikvízkészítők szellemiségét, másrészt igyekezett megerősíteni az identitástudatot a család tagjaiban, harmadrészt kijelölte és meghatározta a csoportaktivitások lehetőségeit és határait. E megközelítésben Topolyai Ilona státusza egy olyan irányadó, *dinamikus szerep*,⁴⁵ mely meghatározott jogokat és kötelezettségeket vont maga után.⁴⁶ Feladatköre és sajátos társadalmi helyzete a szikvízüzem irányításával függött össze: ő vette fel és bocsátotta el az alkalmazottakat, kezelte a kasszát, fizette a kisüzemben dolgozók egészségügyi és nyugdíjbiztosítását, számon tartotta a napi bevételt, intézte a szénsavtartályok, új üvegek, alkatrészek megrendelését, tárgyalt a revizorokkal, elkészítette az adóbevallást. Bár a hozzátartozók fizetést nem kaptak, minden nagyobb kiadást és beruházást ő finanszírozott. Így például a rendes évi két hetes nyaralást Hévízen, Keszthelyen vagy Budapesten, fedezte a ház javítási költségeit illetve a ló fenntartásával kapcsolatos összes kiadást, valamint személygépkocsit vásárolt a családnak. Az alkalmazottak házvásárláshoz is ő nyújtott segítséget kölcsön formájában.

Topolyai Ilona magatartása, sajátos megnyilvánulása a kisiparos közösség jellemző jegyeit mutatják, melyhez, mint individuum tartozott. Modellértékű *én-reprezentációja*

⁴³ Vö. GOFFMAN 1981. 547-549.

⁴⁴ Vö. SCRIBNER 2000. 172.

⁴⁵ Egy személy pillanatnyi viselkedése a státusz által meghatározott keretek között. Vö. ERIKSEN 2006. 70-71.

⁴⁶ Vö. ERIKSEN 2006. 70-71.

megegerősíti azt a goffmani feltevést, hogy a legbensőbb keret az egyedi jelenségekre való vonatkoztatás. Egy személy társadalmi státusza azonban sosem határozza meg a teljes cselekvési mezőt, így a szódagyár vezetője is egyszerre több szociokulturális térben vett részt. Topolyai Ilona elsődleges (családi, rokoni) és a kollektív azonosságtudatra épülő interperszonális kapcsolatai (tulajdonos, vezető, ipartestületi tagság) jól kiegészítették egymást, sőt egymásból táplálkoztak, melyek alapul szolgáltak a társadalomba való beilleszkedéséhez.

5.2. Topolyai Ilona mentális reprezentációi a sajátos női státusz érvényesítésében

Az egyéni sorsokat, élethelyzeteket partikuláris környezetükben, viszonyhálójukban, az emberi kapcsolatok, az individuális teljesítmények és a történeti-gazdaságtörténeti folyamatok keretében tanulmányozom a továbbiakban. Topolyai Ilonának a társadalomban, a kiskunmajsai szódagyárban, a kisipari testületben betöltött szerepét vizsgálva felvetődik a kérdés, hogy a szódás életmód hogyan befolyásolta a családi kisközösség mindennapjait, egzisztenciáját és kapcsolatrendszerét. A vizsgálódás során célom volt, hogy minél életszerűbben ragadjam meg a múltat, ezért különös figyelmet fordítottam a mentalitás, a foglalkozás és az egyéni boldogulás összefüggéseire. A társadalmi valóság leképezése során a Topolyai Ilona által megélt szerepek jellegzetességeit és egyediségét tartottam szem előtt. Státusza a nemek közötti kialakult hagyományos szerepeket és munkamegosztást illetően eltérő képet mutat, amit hermeneutikai módszerrel érdemes feltárnunk.

Miután Topolyai Ilona édesapja Topolyai Ferenc 1951-ben meghalt, édesanyja Lajos Regina lett a szódagyár tulajdonosa, egyben üzletvezetője is, és ezzel a családon belül a nemek közötti tradicionális hierarchikus viszonyok alapvető változása is megkezdődött. Mindez elsősorban annak volt köszönhető, hogy a II. világháborúban a család férfitagjai eltűntek, elestek, fogságba estek vagy évekig bujkálniuk kellett, így a létfenntartás érdekében a nők arra kényszerültek, hogy átvegyék a férfiak munkáját, ezáltal rájuk hárult minden felelősség is, aminek egyenes következménye volt társadalmi státuszuk átalakulása: mintegy férfi szerepbe kényszerültek amellet, hogy a család ellátásának terhe is rájuk nehezt.

Ez vezetett ahhoz, hogy Topolyai Ilona vette át a családfő szerepét. Az alábbiakban mentális reprezentációinak segítségével igyekszem rávilágítani rátermettségére, szervező- és irányítókészségére, arra, hogy miként tudta a kiskunmajsai szikvízüzemet sikeresen vezetni. Ilona világot látott, művelt asszony volt, remek gyakorlati érzékkel megáldva. Az 1930-as években három évet dolgozott nevelőnőként Belgiumban, ahol kifogástalanul elsajátította a

francia nyelvet. (77-84. ábra) Jövedelme nagyban hozzájárult ahhoz, hogy sikerült a nagy gazdasági világválság (1929-1933) miatt, valamint a ház modernizálásából és a szódagyár létrehozásából keletkezett adósságokat kifizetni. Majd tulajdonképpen az ő megtakarításából vette meg a család a gazdaságilag igen meghatározó 9 hold földet a Kiskunmajsához közeli Ötfán. Ilona felismerte, hogy a szódagyár vezetéséhez nélkülözhetetlen, hogy továbbképezze magát, így elvégezte a kisiparos tanfolyamot. (85-87. ábra) Frissen szerzett ismereteinek, valamint elsősorban vele született intelligenciájának, jó kommunikatív- és tárgyalókészségének köszönhetően mindig ügyesen vezette az üzleti tárgyalásokat, akár viszonteladókkal, akár adóellenőrökkel, akár SZTK-ellenőrökkel volt dolga. Sokrétű feladatkört látott el a kisüzem működtetésében éppúgy, mint a helyi ipartestület munkájában. Nem múlt el egyetlen ülés sem a KIOSZ kiskunmajsai szervezetében, hogy ne vett volna tevékenyen részt benne. Érdemei elismeréséért ezüst pecsétgyűrű jutalomban részesült. (88. ábra) Így nem véletlen, hogy 1955-ben, amikor édesanyja, Lajos Regina a sok trauma és hányattatás miatt meggyengült egészsége következtében elhunyt, ő örökölte a szódagyárat és az ötfai gazdaságot. A hatalmas ház kisebbik fele nővéréjé, az általános iskolai tanítónőként dolgozó Topolyai Erzsébeté lett, aki mindvégig megmaradt matriarchális szerepkörben: segített a ház körüli teendőkben, a konyhakert művelésében, a ló ellátásában, ő főzött a családra és az alkalmazottakra is. A lánytestvérek bátyja, Topolyai József örökölte a ház kétharmad részét, mely magába foglalta ükszüleim és dédszüleim lakóterét, valamint a gyári segédmunkások hálólhelyiségét is.

Topolyai Ilona édesanyja halála után is meghatározó szerepet vállalt a szódagyárban: nagy szakmai tudására és tapasztalatára támaszkodva nem csak vezette és irányította az üzemet, hanem 75 éves koráig aktívan dolgozott is benne, vagyis mosta, javította, töltötte az üvegeket. Különösen nehéz volt a sorsa az államosítás után, amikor még a házukból is kitiltották őket és bezárták a gyárat. Ekkor egy másik helyen, az Alvégen bérelt egy kisebb helyiséget, (89-90. ábra) és télen-nyáron minden nap oda járt kerékpárral dolgozni. A kemény fizikai munka következtében - mely egy férfinak is becsületére vált volna - egészségi állapota megromlott, de ő a legnagyobb szenvedések közepette, csípőprotézissel is folytatta a munkát mindaddig, míg lábra tudott állni. A munkához való hozzáállására jellemző volt, hogy reggelente elsőként jelent meg az üzemben és utolsóként hagyta el a szódagyárat. Topolyai Ilona szerepe nem csak a családban, hanem a szűkebb-tágabb társadalmi környezetben is elfogadott volt köszönhetően annak, hogy szakmai hozzáértéséhez nem fért kétség, és, hogy mindenkivel megtalálta a megfelelő hangot. Neve összefonódott a kiskunmajsai szódagyártással, és az emberek ma is szeretettel őrzik emlékét szívükben. A szódások mindig

is egyfajta egyéni szint, jelentettek a helyi közösség életében. Fáradhatatlan munkájuknak köszönhette Kiskunmajsa, hogy sose maradt szóda - és így fröccs - nélkül.

A szódás örökség vizsgálata során megállapítható, hogy a klasszikus patriarchális szerepmodellt az élet felülírta, és úgy került sor szemléletváltásra a családon belül, hogy az valójában nem is tudatosodott az érintettekben. Egyetlen dolog volt fontos, hogy működjön a kisüzemi vállalkozás, mely elsősorban Topolyai Ilonának volt köszönhető, így természetessé vált a családban betöltött domináns szerepe, melyet mindenki elfogadott.

A goffmani elmélettel rokon Fredrik Barth *én-reprezentációs mintája*,^[8] mely segítségével a családi, közösségi szerepvállalásának társadalmi háttere is felvázolható. A kollektív identitás megteremtése és ápolása a mindennapi interakció része volt a szódagyárban dolgozók számára. A Topolyai Ilona által irányított üzemben minden családtag, alkalmazott változatos státusszal rendelkezett, de a munka folyamán a közösségi státuszuk élvezett prioritást. Egyrészt elfogadták az interakciók során intézményesült szabályokat, a formális határokat, ugyanakkor elvárták Topolyai Ilonától, hogy a kisiparos értékek mentén kijelölje az üzem működésének irányvonalát. A közösséghez tartozás világosan megfogalmazott, mindenki által teljesíthető feladatokat követelt,⁴⁷ melynek betartását kötelességének tartotta minden dolgozó. Az alkalmazottak feladata a szóda kihordásával, a ló ellátásával (trágyázás, abrakolás) összefüggésben jelentek meg. Rendszerint csak igen szerény havi jövedelmet kaptak, de a házban ebédeltek és minden indokolt nagyobb kiadásukat Topolyai Ilona fizette. Nagyvonalúságának egyik példája, hogy a házvásárláshoz nyújtott kölcsönt soha nem kérte vissza. A szántóföldön végzett szezonális munkákért (szüretelés, a levágott here begyűjtése, behozatala, kukoricatörés, permetezés) azonban külön fizetség járt. Elmondható, hogy a családi alkalmazásban dolgozók életszínvonala lényegesen meghaladta például a szövetkezeti szódásokét, mivel házzal, jószággal, kisebb földterülettel rendelkeztek, és ha nem is rendszeresen, de időnként ők is el tudtak menni nyaralni. Ha a Topolyai családban haláleset történt, az alkalmazottak teljes famíliája megjelent a temetésen. Ez olyan köteleket hozott létre, mely meghaladta a klasszikus munkaadó-munkavállaló kapcsolatot, inkább egyfajta matriarchális viszonyt teremtett. A bemutatott képhez azonban az is hozzátartozik, hogy bár az alkalmazottak büszkék voltak arra, hogy úgymond a családhoz tartoztak, de az is előfordult, hogy nem jelentek meg munkakezdekör. Ez rendkívül megterhelő volt szódagyárban tevékenykedő idős családtagoknak, mivel a napi feladatokat segítség nélkül kellett elvégezniük.

⁴⁷ Vö. ERIKSEN 2006. 73-76.

6. Az emlékezet szintjei a szikvíz örökségesítésében

„Az ember minél távolabbi múltját érti meg, annál messzebbre lát a jövőben.”

(Hajnády Zoltán)⁴⁸

A továbbiakban a biografikus emlékezet kapcsán a múlthoz fűződő egyéni és közösségi viszonyulásmódok bemutatására vállalkozom. A téma kifejtéséhez célszerű volt összekapcsolni a kulturális örökséget az emlékezettel:⁴⁹ egyrészt mivel mindkettő szubjektív konstrukció, másrészt, mert az örökség nem képes fennmaradni anélkül, hogy ne élne bizonyos társadalmi csoportok emlékezetében. Kiindulópontom volt, hogy az örökséget az emlékezetbe idézett vagy feljegyzett múlt tudatos átalakításának tekinthetjük. A kutatás során a következő kérdésekre kerestem a választ. Miként lesz az egyéni emlékezés révén az emlékképekből, a személyes tapasztalatokból, élményekből közösségi emlékezet a nemzedékváltások során illetve milyen átértelmezéseket és transzformációs folyamatokat indított el az örökösökben? Egyúttal a vizsgálat tárgyát képezte az is, hogy az individuális emlékezet hogyan kommunikálható a társadalom felé.

6.1. Az emlékezet szerepe az örökségesítésben

Jóllehet az antikvitás óta sokan foglalkoztak az emlékezet problémakörével, annak szociokulturális vetületével, mégis egészen a 20. századig várni kellett tudományos igényű feldolgozására. A társadalmi emlékezet-kutatás német gyökerű, és a tudásszociológia egyik vizsgálódási területe. E megközelítés témánk szempontjából már csak azért is indokolt, mert általa lehetségessé válik az emlékezés szociális beágyazottságának bemutatása a mindenkori társadalmi keret és az interpretív szűrő viszonylatában. A dolgozat keretei a különböző elméletek tudománytörténeti összefoglalását nem teszik lehetővé, ezért csupán néhány emlékezet-koncepciót emelnék ki, amelyek a vizsgálat során segítségemre voltak.

Elsőként Hugo von Hofmannstahl⁵⁰ nézeteit említeném, aki 1902-ben a kollektív emlékezet egymásra rakódott rétegeit vette górcső alá. Majd Maurice Halbwachs 1925-ben írt tanulmányára támaszkodom,⁵¹ aki az emlékezet társadalmi meghatározottságára helyezte a

⁴⁸ HAJNÁDY 1995. 7.

⁴⁹ Vö. SONKOLY 2000. 47-48.

⁵⁰ Vö. HOFMANNSTAHL 1991. 47-53.

⁵¹ Vö. HALBWACHS 1971. 124-131.

hangsúlyt.⁵² A francia szociológus úgy vélte, mindennek saját története van, ami a keretekkel együtt generációról generációra hagyományozódik, az átadás pedig többnyire módosulással jár. Felfogásában az emlékezet szociális tartalmú, mivel nemcsak az egyénhez köthető, hanem interperszonálisan is kifejezhető,⁵³ hiszen a társas kapcsolatokra jellemző helyzetekben nyilvánul meg (társalgás, elbeszélés, történetmondás). Elmélete az emlékezet keretelemzésének tekinthető, - ami analógiát mutat a goffmani tapasztalás *frame analysis*-ével, - hiszen Halbwachs felfogásában a múlt felidézése egy emlékezeti szűrőn át történik - úgy, mint érzelmi változások, csoport elhagyása, új események - mindig egy adott társadalmi szerepnek megfelelően. A csoporttal való azonosulás feltételezi a közösség révén közvetített normák, az általa képviselt értékek és kommunikációs formák elfogadását. Interpretálásában az emlékezés tudatos erőfeszítés révén fenntartott folyamat. Az ember azonban csak arra képes emlékezni, amit az aktuális jelen vonatkoztatási keretei között múltként rekonstruálhat.⁵⁴ E specifikus jellegből adódóan az élettörténet megszerkesztése mindig visszafelé történik úgy, hogy az egyén újra és újra átértelmezi, átértékeli múltját. Az előző fejezetekben ennek az elbeszélői stratégiának a megvalósulását láthattuk, hiszen az élettörténetben az egyéni és a társadalmi narratíva együtt jelent meg.

Halbwachs szerint ahhoz, hogy az egyén emlékezni tudjon, el kell távolodnia önmagától, ami a szimbolikus reprezentáció segítségével valósulhat meg.⁵⁵ Úgy véli, hogy az átörökítésben fontos az újra és újra megfogalmazott keret, az ennek függvényében kialakított életstratégia, valamint az ezt tükröző jelrendszer. Lényeges tehát, hogy mit veszünk át és mit építünk be a múltból jelenünkbe, illetve miként szimbolizáljuk határainkat mindennapi életünkben. A francia szociológus megállapításait figyelembe véve a szódás múlt tárgyait, dokumentumait sajátos szimbólumokként foghatjuk fel, melyek a családra és a kisiparos kultúrára jellemző megkülönböztető jegyeket viselik magukon. A megjelenítés különféle eszközei egyrészt kijelölik a használat, az értékek és a lehetőségek határait, másrészt megteremtik az azonosulás módjait és feltételeit.⁵⁶ Mindezek alapján kijelenthetjük, hogy az emlékezeten alapuló identitás, amely lehetővé teszi a jelenben a múlt cselekvésmintáinak újraalkalmazását, családonkon belül a mai napig mindenki számára lehetőséget kínál a folytatásra és/vagy az újraalkotásra. Így volt ezzel édesapám is, akinek nem kis dilemmát

⁵² Vö. HALBWACHS 1985. 25.

⁵³ Vö. PÁSZKA 2007. 276.

⁵⁴ Vö. HALBWACHS 1985. 25.

⁵⁵ Vö. PÁSZKA 2007. 272.

⁵⁶ Vö. CSÖRGŐ 2002. 573-574.

jelentett hajdan, hogy átvegye-e a szódagyárat, vagy egyetemre menjen, és más irányt válasszon.

6.2. Az emlékekhez fűződő viszonyulásmódok

Jan Assmann állítása szerint „Az emlékezés elsősorban múlthoz fűződő viszonyt jelent.”⁵⁷ Az emlékekhez való viszonyulás pedig egyéni vagy kollektív alkotás, és mint ilyen identitásszervező erőnek tekinthető. Ezzel rokonítható David Lowenthal elmélete, aki arra mutatott rá, hogy a múlt számtalan emléke él az emberben, s miközben megpróbálja felépíteni saját múltját, egyúttal megteremti önazonosságát is.⁵⁸ A személyes emlékezet felől közelítve a családi életút tehát nem pusztán tények és adatok kronológiai sorrendje, hanem a jelenben folyamatosan átírt, átértékelt, a társadalmi kommunikáció által formált történet, melyben az örökösök otthonosan és biztonságban mozognak. Ezt támasztja alá Maurice Merleau-Ponty elmélete is, aki a múltat *sosemvolt jelenként*⁵⁹ definiálja. A francia filozófus elméletében arról a múltról beszél, amely megelőz minden tudatosságot, vagyis amelyben az örökös még nem vehetett részt, nem élhette át történéseit, hanem „csak” örökölni kaphatta az előző generációk elbeszéléseiből.

Az örökséget nemcsak az anyagi kultúra, hanem az általa megjelenített megfoghatatlan képzetek, attitűdök, szokások oldaláról is vizsgálhatjuk. Következésképpen az elődökre való emlékezést a tárgyi objektívációk mellett a tudás, az ismeretek folyamatos életben tartása is segíti. Ahhoz azonban, hogy az örökség fenn tudjon maradni, szükség van a kulturális összetartozás erősítésére a csoporton belül. Ebből is kitűnik, hogy mivel a közösségi emlékezés az egyéni múltidézés töredékeiből, a visszatekintés emlékdarabkáiból épül fel, a két szint elválaszthatatlan egymástól.

Paul Connerton úgy véli, hogy az emlékezés egy repetitív aktus, hiszen az ismétlés, az átélés, a szembesülés nem egyszerűen utal a múlttal való folytonosságra, hanem kifejezetten *emlékeztet* is rá.⁶⁰ Azzal, hogy az örökösök - a családi példánál maradva - újra és újra szembesülnek a szódás múlttal - egyrészt a tárgykultúra, másrészt a szóbeli elbeszélés révén -, ismétlésszerűen kapcsolatba kerülnek az örökséggel. Ezért az egymást követő generációkra úgy célszerű tekintenünk, mintegy meg nem szakadó folytonosságra, amelyet ugyanakkor

⁵⁷ Vö. ASSMANN 2004. 30

⁵⁸ Vö. LOWENTHAL 1985. 25.

⁵⁹ Vö. ULLMANN 2007c 1044.

⁶⁰ Vö. CONNERTON 1997. 66.

belső törések és szakadások jellemeznék.⁶¹ Ennek oka, hogy a közös gyökök felelevenítésével minden egyes alkalommal új kontextusba kerülnek a családi események. Az ismétlés egyben lehetőséget ad arra is, hogy a korábbi eseményeket a jelenben érvényes interpretív szűrők segítségével megfelelően értelmezhezzük, ami útmutatásul szolgálhat a jelenhez és irányt adhat a jövőnek.

Az egyén múlthoz való viszonyát a felejtés éppúgy jellemzi, mint a megőrzés. Halbwachs szerint mindkettő társadalmi jelenség és a keretek határozzák meg mértékét. Amikor változás következik be, az információk új közegbe kerülnek, átértékelődnek, ami felejtéshez vezethet. Mindez magyarázatul szolgál arra, hogy a személyes emlékezet sokféle változata él ugyanazon időszakra vonatkozóan. Azt is mondhatnánk, ahány ember, annyi emlék, amit a családi örökség jól példáz, hiszen a szódás múltból más-más élményei, elképzelései, és tapasztalatai vannak minden egyes generációnak és egyénnek. Fekete Ilona az emlékezés szubjektív mozzanatát hangsúlyozva mutatott rá arra, hogy az örökséghez fűződő egyéni viszonyulásmód teszi lehetővé az eltérő interpretációkat,⁶² vagyis az eltérő ismeret az alapja, hogy különbözőképpen viszonyulunk múltunkhoz. Ugyanakkor az is szembeötlő, hogy a családon belül minden egyes nemzedéknek a múltból alkotott történetébe beleilleszkedik a szikvíziparos kultúra, ami egyértelműen bizonyítja, hogy bár minden emlékezet önálló rendszert alkot, elemei kölcsönösen befolyásolják egymást.⁶³

A szunnyadó emlékeket érzelmek, benyomások, illatok, színek, hangok, személyek hívhatják elő. Minél inkább érintett az egyén az átélt eseményekben, annál tisztábban, élesebben emlékszik vissza rá.⁶⁴ Mindezt a mnemotechnika vizsgálja, melynek működésébe az elmúlás megtapasztalásának élményén keresztül szeretnék betekintést nyújtani. Azért választottam ezt az életeseményt, mert a halál - az ember antropológiai állandójából fakadóan - felerősíti az emlékezést. Topolyai Ilona 1997-ben hunyt el. A temetésen, és azt követő időben a megszokottnál sokkal intenzívebben törtek felszínre a hozzátartozókban a múlt emlékei, előkerültek a családi legendáriumokból azok a történetek, epizódok, amelyeket a hozzátartozók úgy ítélték meg, hogy az utódoknak mindenképpen meg kell őrizniük. Az átadás során így nem rostálódtak ki azok az emlékképek, amelyek egyrészt szorosan kapcsolódtak a szódás kisiparos léthez, másrészt erős lelki, érzelmi töltéssel rendelkeztek. Mivel dönteni kellett a szódagyár sorsáról, megfogalmazódott a hogyan tovább kérdése is. A választ maga az élet adta meg. Az ezredforduló végére a szódagyár a házzal együtt eladásra

⁶¹ Vö. HAJNÁDY 1995. 8.

⁶² Vö. FEKETE 2005. 112.

⁶³ Vö. HALBWACHS 1985a. 30-35.

⁶⁴ Vö. GYÁNI 2000. 131.

került, ami természetesen csak az örökség fizikai mivoltával jelentette a kapcsolat megszűnését.

6.3. Az emlékezet egymásra épülő rétegei

Minden emlékezés több szintű. Lehet globális, regionális, lokális, ezeken belül pedig kollektív vagy individuális.⁶⁵ Vegyük most górcső alá ez utóbbi kettőt és vizsgáljuk meg működésüket és a köztük lévő kölcsönhatást a szóda örökségesítése kapcsán. A közösségi emlékezet mechanizmusát és szintjeit tekintve a következőket figyelhetjük meg.

A kollektív memóriában tárolt konstrukciókat az egyén átszűri saját életútján és közösségi tapasztalatain keresztül, hogy végül szubjektív szempontjai alapján hitelessé tegye azokat, melynek eredményeképpen megalkotja saját családtörténetét. Ebben az esetben az idősíkok folytonosságát a szelektíven megszerkesztett események láncolata alkotja. A szubjektív és személyes történelem objektiválódik, konkrét formát és tartalmat nyer, ezáltal képes bekerülni a kulturális emlékezet tárházába.⁶⁶ Az emlékezet így visszavezet az örökséghez, hiszen a kulturális örökség a *kollektív emlékezet hordozójává* válik.

Az egyéni emlékezet minden esetben egy kommunikációs folyamat során épül ki, a szocializációval és a neveléssel együtt alakul. Jan Assmann szerint az egyén csak arra tud emlékezni, amit a kommunikáció biztosította keretek között képes közölni, és ez akkor marad meg a csoport memóriájában, ha az egyén el tudja helyezni emlékeit a kollektív vonatkoztatási keretben.⁶⁷ A kommunikatív emlékezet megváltozott interpretív szűrői azonban előidézhetik a felejtést. Ezért is fontos, hogy az egymást váltó generációk hogyan adják át az élettörténeti eseményeket. A német egyiptológus úgy véli, hogy az emberi emlékezet terén 40 év a küszöb - utalva a zsidó nép 40 éves pusztai vándorlására -, mely után a kulturális emlékezet formái változnak.⁶⁸ A kiskunmajsai szódagyár megalapításától már több mint kétszer 40 év is eltelt, így nem meglepő, hogy a szódás hagyományvilág többszörösen módosult, átalakult olyannyira, hogy az örökség kutatása esetemben már a különböző ásványvízfajták vizsgálata felé orientálódott. Bár az eseményeket továbbörökítő kb. 40 év elteltével maguk is az emlékezet részévé válnak az assmanni felfogásban, de a következő generációk, ahogy megtartják felmenőik emlékezetét, úgy az előző nemzedékek életének meghatározó részei, eseményei, fordulópontjai is továbböröklődnek, ezzel megvalósul a családi emlékezet

⁶⁵ Vö. PEJIN 2008. 108-109.

⁶⁶ Vö. BINDORFFER 2008. 63-75.

⁶⁷ Vö. ASSMANN 2004. 37.

⁶⁸ Vö. ASSMANN 2004. 11.

folyamatos életben tartása. Ebből is jól látszik, hogy az emlékek folytonosságát mindig a csoporthoz tartozás adja meg.⁶⁹ Assmann amellett, hogy az egyéni és a kollektív emlékezet elválaszthatatlan kapcsolatát hangsúlyozta, rámutatott tipikus jegyeikre is. Megállapította, hogy mind az egyéni, mind a kollektív emlékezet kétirányú, hiszen „*nemcsak a múltat rekonstruálják, hanem a jelent, sőt a jövőt is szervezik.*”⁷⁰ Robert Borofsky nézőpontja egybeesik az assmanni koncepcióval, ugyanakkor tovább árnyalja az emlékezet szintekre tagolását azzal, hogy különbséget tesz implicit és explicit tudás között. Értelmezésében, amíg az implicit emlékezet önkéntelen és öntudatlan, verbálisan nem reprodukálható, addig az explicit emlékezet tudatos konstrukció, verbálisan reprodukálható és a nyelv segítségével közölhető.⁷¹ Ebből az aspektusból nézve a múlt értéksemleges,⁷² csak azáltal válik értéktelítető, ha a mindenkori jelen értelemmel ruházza fel.

6.4. Az emlékezést szolgáló eszközök

Mivel az emlékek adott időponthoz és helyhez köthetők, az események mindig konkrét térben és időben játszódnak.⁷³ Amíg az idő fogalma leginkább képzetekben, cselekedetekben ragadható meg, addig az empirikus időérzékelések elsősorban a tárgyakon keresztül realizálódnak, amik segíthetnek a társadalmi szerepek, az interszubjektív interakciók elemzésében, árnyaltabbá tételében.⁷⁴ Érdemes ezzel kapcsolatban Stephen Engelt idézni, aki úgy véli, hogy az élettörténet és egyben az identitás megalkotásának egyik legfontosabb elve az időbeli létezés folytonosságának és következetességének eszméje. Ennek szolgálatában áll a szerkesztés kronologikus elve, az emlékezeti séma és az élettörténeti forgatókönyv is.⁷⁵ Ezek az elbeszélői eszközök segítenek a tárgyi és a szellemi kulturális örökség rendszerezett bázisának kialakításában, ami által a családi múlt interpretálhatóvá válik az egyes generációk szintjén, valamint a nemzedéki múlt integrálható lesz a lokális, partikulás történelembe. Az élettörténeti elbeszélés mint szemlélet illetve módszer szintén azt támasztja alá, hogy a kommunikatív emlékezet egyik szintje sem létezik a másik nélkül. A szódás örökség története azáltal, hogy beleilleszkedik a közösség narratívájába, alkalmas arra, hogy visszaidézze a

⁶⁹ Vö. HALBWACHS 2000. 430-431.

⁷⁰ Vö. ASSMANN 2004. 43.

⁷¹ Vö. ERIKSEN 2006. 123.

⁷² Vö. FOWLER 1989. 60.

⁷³ Vö. HALBWACHS 1985. 25.

⁷⁴ Vö. FEJŐS 2000. 15-20.

⁷⁵ Vö. PATAKI 2001. 309-355.

múltat túllépünk határainkon és közelebb kerülünk a bevezetésben feltett kérdéshez, hogy kik vagyunk és honnan jöttünk.

6.5. A fénykép mint az emlékek dokumentációs eszköze

Egy-egy személy életútja nemcsak szóbeli elbeszélésekből, tárgyakkól, vonatkozó okmányokból, de az élete során különféle alkalmakkor róla készült fényképekből is kirakható. Bár a szöveg és a kép másként dokumentálja a vizsgált jelenséget, elmondható, hogy szó és kép a kezdetektől összetartoznak.⁷⁶ Henri Bergson úgy véli, hogy a múlt egyrészt testi, motorikus mechanizmusokban, másrészt független, tiszta emlékképekben marad fenn. Amíg szerinte a *szokás-emlékezet (mémoire-habitude)* rögzíthető - dokumentumok, fényképek formájában -, addig a *tiszta emlékezet (mémoire pure)* a tudattalanra utal, vagyis nem megfogható attitűdökben és szokásokban él tovább.⁷⁷ A hazai kulturális antropológiában Kunt Ernő és Fejős Zoltán kiemelt hangsúlyt fektettek a vizuális rögzítés vizsgálatának fontosságára. Kunt szerint a privát fotók az életrajzi események megkonstruálása során azért fontosak, mert belőlük jobban megismerhetjük az egyéni és a családi életformát, az életmódváltásokat, a családi életstratégia változásait. Ezen túlmenően a fotók hozzásegíthetnek ahhoz, hogy a szélesebb szociális környezet megragadható legyen, továbbá nagy szerepet játszanak a férfi-női, a történelmi, az egyéni és a társadalmi szerepek árnyaltabbá tételében.⁷⁸

Úgy gondolom, hogy bemutatott életút dokumentálásában a fotográfiák jól kiegészítik a tárgyak és az elbeszélte történetek által közölt üzeneteket. A megsárgult, fekete-fehér és a színes családi felvételek nem csupán illusztrációk, hanem céljuk, hogy közel hozzák a múlt eseményeit és kialakítsanak a szemlélőben egyfajta képet a Topolyai családról és a 20. századi kisiparos világról. A fényképek hiteles és megbízható források, hiszen a felvételek valós térben és valós időben megtapasztalt élethelyzetek leképezései. Formalizált ismereteket adnak át a szódáslét jelenségeiről - az anyagi kultúráról, a munkafolyamatokról, az emberekről -, melyek kontextusát maga a kiskunmajsai szódagyár adja.

A fényképes dokumentáció és a látvány azonban különféle olvasatokat tesznek lehetővé. A képi beszéd nyelvi kódja azáltal teremti meg a többdimenziós értelmezés lehetőségét, hogy tág teret enged az asszociációnak és az interpretációnak. Ebben az

⁷⁶ Vö. http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatas/kk_2004_03/cikk.php?id=10

⁷⁷ Vö. ULLMANN 2007b. 981.

⁷⁸ Vö. KUNT 1995. 35-47

értelemben a fotográfiák dokumentumértékét behatárolja a fényképezés ambivalens funkciója, vagyis mint a valóság leképezési módja egyrészt megmutatja, másrészt eltakarja a valóságot. Forrásértékük attól függ, hogy a tárgy vagy tárgycsoport élő kulturális közegben vagy abból kiragadva kerül-e megörökítésre. Míg előbbi esetben a kép többletjelentést hordoz, addig utóbbi esetben elsősorban azonosító funkciót tölt be.⁷⁹ A Topolyai család fotói a hétköznapi eseményeit zárják magukba, ugyanakkor a felvételek speciális forrásanyagai a 20. századi magyar ipartörténetnek, hiszen egyszerre rögzítik, tükrözik, dokumentálják a vizsgált társadalmi csoport kultúráját, hozzájárulva a nyilvános történelemhez azzal, hogy hozzáadják az egyén mindennapjainak egy-egy privát időpillanatát.⁸⁰

6.6. Az emlékezet újratermelése

Az ember memóriája szelektív, ezért a gyakorlatban is ápolnia kell örökségét, különben az előbb-utóbb kikopik az élő kultúrából. Ennek elkerülése végett elengedhetetlen a szódás örökség újraartikulása, dinamizálása, melyhez támpontot az egyéni és a társadalmi emlékezet vizsgálata nyújthat. Pierre Nora^[9] a francia társadalom emlékhelyeit kutatva a *felejtés megakadályozása*, az *emlékek rögzítése* illetve az *idő megállítása* céljából egy új fogalmat vezetett be. A francia történész úgy véli, hogy az emlékezet helyei (*lieux de mémoire*) a személyesen megélt emlékek átalakulása és megújulása folyamatában jönnek létre, valamint képesek csoportazonosító és megkülönböztető jegyeket létrehozni a társadalomban.⁸¹ Egy hármas szimbólumrendszerbe foglalva - anyagi, szimbolikus és funkcionális rendezőelvek mentén - határozza meg a szó jelentéstartalmát. Ha belegondolunk, a kiskunmajsai Topolyai Szikvízüzem elemzése során lokalizált helyek - üzemtér, kamrák, melléképületben kialakított raktárhelyiségek, száraz kapualj, istálló stb. - megfelelnek e hármas kritériumrendszernek. Megjelenésük folytán anyagiak, egyúttal szimbolikusak is, mivel a materiális objektívációk olyan múltbéli tapasztalatokról tanúskodnak, melyekben a ma élő leszármazottak közül a legtöbben igaz nem vettek részt, mégis a szódagyár emlékezetének megtartásával illetve a szódás örökség ápolásával egyértelműen funkcionális tartalmat mutatnak. Az egykori események felidézése ugyanis arra készteti a visszaemlékező családtagokat, hogy a múlt aktív résztvevőinek emlékét ápolják, fenntartsák és újratermeljék.⁸² E szemlélet jól érvényesíthető, amikor azt vizsgálom, hogy egy adott családi

⁷⁹ Vö. FEJŐS 1999. 6-7.

⁸⁰ Vö. KUNT 1995. 9-15.

⁸¹ Vö. NORA 1999. 145-146.

⁸² Vö. K. HORVÁTH 1999. 6-8.

esemény, illetve annak egyes mozzanatainak hogyan jelennek meg a narrációkban, illetve ezt hogyan képezi le és alakítja át az emlékezet.

Frances A. Yates szerint az emlékezés helyszíneit mélyen elraktározzuk a memóriánkban. Az angol történész úgy véli, hogy a tapasztalatok megőrzésének képessége, a helyszínek és a dolgok felidéző erejétől függ.⁸³ Következésképpen azzal, hogy képesek vagyunk lokalizálni a Topolyai családhoz illetve a szódagyártásához köthető helyeket, egyúttal identitásunkat is tudatosítjuk magunkban.

7. A narratív élettörténetében megjelenő identitásjegyek vizsgálata

„... identitásunk nem egyéb, mint életünk története.”⁸⁴

(Dan P. McAdams)

Az elemzés során az identitást az életesemények révén tagolt és a személyes emlékezetben őrzött élettörténetként értelmezem, vagyis olyan narratív szöveggént, mely - Philippe Lejuene interpretálásában - a „ki vagyok én” kérdésre a „hogyan váltam azzá” elbeszéléssel felel.⁸⁵ Arra törekedtem, hogy az örökösöket beillessem a múlt és a jelen eseményeibe és meghatározzam a szódás identitás alapvető sajátosságait a kulturális, társadalmi rendszer mindennapi működésében.

7.1. Az identitás jelentésrétegei és értelmezési lehetőségei

Az identitás mintázottsága több nézőpontból is felvázolható. Alapfeltevésem, hogy az identitás egy összetett, többdimenziójú szimbolikus határvonal, ami fluid, kontextusfüggő és külső változások hatására módosul.⁸⁶ A téma kifejtéséhez érdemes az identitás jelentésrétegeiből - affektív és kognitív elemeiből - kiindulni, hiszen az érzelmi élmények tudatosan vagy akaratlanul nagy szerepet játszanak az én-rendszer létrejöttében.⁸⁷ Az egyéni identitások szembeötlő sajátosságai, hogy mindig egy közös kulturális kontextusban alakulnak ki, egy meghatározott közösség én-elbeszéléseinek készletében osztoznak és az adott

⁸³ Vö. GOMBRICH 1994. 44.

⁸⁴ McADAMS 2001. 165

⁸⁵ Vö. KESZEG 2008. 301.

⁸⁶ Vö. LIGHT-DUMBRAVEANU-ANDONE 2004. 157-158.

⁸⁷ Vö. PATAKI 2004. 7.

kultúrára jellemző szociális reprezentációk változatait képviselik.⁸⁸ Ahhoz, hogy az egyén közösségi identitását reprezentálni tudja, aktualizálni kell örökségét, mely során egy újraartikulált önazonossággal szembesülhet, ezáltal képes lehet arra, hogy az éppen aktuális identitását a megfelelő viszonyrendszer által kijelölt keretek között intézményesítse.

Az élet egy konstrukció⁸⁹ - állítja Hermann Bausinger -, kulturális és pszichikai értelemben egyaránt, vagyis az emberek reflektálnak magukra, másokra és a körülöttük lévő jelenségekre, társas tevékenységeikkel és kommunikáció útján kialakítják a világgal és másokkal szembeni stratégiáikat.⁹⁰ Az egyén identitása tehát alapvetően embertársaival való interakcióiban jön létre, vagyis amikor belekerül egy kulturális kontextusba, ahol már meglévő értékekkel és elvárásokkal találja szembe magát. Ezekhez állandóan alkalmazkodnia kell, változtatni, formálni viselkedését, mert csak így tudja megkonstruálni saját életvilágát és megtartani azonosságát. Ezzel egybecseng az a hazai diskurzusban ismert megállapítás, mely szerint *„Az élettörténet egy dinamikusan létrejövő, mindig alakulóban lévő narratív akció, melyben az egyén megpróbálja az életút elbeszélése során önmaga folytonosságát és azonosságát ábrázolni.”*⁹¹

A múlt örökségközpontú felidezésének egyik lényeges funkciója az, hogy azonosulásra késztesen. Ha az identitást *belső iránytűnek* fogjuk fel, akkor kirajzolódhat előttünk egy olyan kulturális tér, amelyben láthatóvá válnak az egyéni és közösségi identitás alkotóelemei és alapvető normatív jegyei.⁹² A kérdés azonban az, hogy az identitásnak milyen konkrét specifikus jegyei fedezhetők fel a már megismert élettörténetben? Mindenekelőtt a becsületes, kemény, kitartó, szorgos munka és az elhivatottság érzése. Ezen túlmenően a vállalkozói szellem, a tisztességes üzletpolitika, egyfajta nyitottság az újításokra, a változásokra illetve a változtatásokra, a hitbéli meggyőződés és végül, de nem utolsósorban a szociális érzékenység. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a szódás nemcsak egyéni szint jelentett a faluban, hanem elválaszthatatlanul hozzátartozott az utca képéhez. Meglátásom szerint, azért fontos, hogy felszínre hozzuk a családi reprezentáció karakterisztikus vonásait, mert amellet, hogy megerősítik a hozzátartozókat önazonosságukban, elősegítik az örökség külvilág felé való kommunikációját és adaptációját. Az egyén természetes igénye, hogy megpróbálja elhelyezni magát a világban, hogy úgy tartozzon valahová, hogy egyúttal különbözzön is másoktól. Egyetérthetünk Caroline

⁸⁸ Vö. PATAKI 2004. 42.

⁸⁹ Vö. BAUSINGER 1988. 480-490.

⁹⁰ Vö. HANKISS 2005. 494-496.

⁹¹ Vö. TÓTH 1988. 77-80.

⁹² Vö. LIGHT-DUMBRAVEANU-ANDONE 2004. 157-158.

Howarth gondolatával, aki szerint a szubjektum saját identitásának társadalmi szinten való megjelenítésének elsődleges célja, hogy egyéni perspektívából szemlélje a világot.⁹³

7.2. Az életvilág szerepe az önazonosság kialakulásában

Nézzük meg tehát a tudásszociológia segítségével, hogy miként jelenik meg ez a szubjektumhoz köthető sajátos látásmód. A mindennapi életvilág (*Lebenswelt*, *life-world*) bemutatásának és interpretív elemzésének kereteit a következőkben a rendelkezésre álló - egyéni, generációs, családi, közösségi - emlékekből rekonstruált *kulturális szöveg* diszkurzív és narratív jegyei jelentik. Az Edmund Husserl, Alfred Schütz és Jürgen Habermas által képviselt és egymást jól kiegészítő megközelítési módokat figyelembe véve törekszem a családi közösség hétköznapijainak értelmező bemutatására. Úgy gondolom, ez az interpretív szűrő abban segít, hogy jobban el tudjuk helyezni a kiskunmajsai szódagyárat társadalmi környezetében és még inkább megértsük a kisüzem dolgozóinak interakcióit és viselkedésegységeit.⁹⁴

Előljáróban fontos megemlítenünk, hogy alapjában véve a fent említett kutatók hatására került előtérbe a mindennapi élet kutatása a 20. század elején. Először Husserl definíciójára támaszkodhatunk, aki szerint a mindennapi életvilág „*a valóság olyan területe, amely a józan ésszel (common sense) gondolkodó, éber és normális felnőtt számára egyszerű adottságként jelenik meg.*”⁹⁵ Megállapította, hogy a mindennapi életvilágon keresztül alakulhat ki a közös kommunikatív környezet.⁹⁶ Schütz a mindennapi élet mellett az interszubjektivitással is foglalkozott, kijelentette, hogy a lokális világ, tehát maga az életvilág nem áll meg az emberi test külső határainál, hanem intenzíven hat az ember belső világára.⁹⁷ Interpretációjának lényeges eleme, hogy az individuum önmaga létére is rákérdez. E koncepciót továbbgondolva Habermas arra a megállapításra jutott, hogy az életvilág egy olyan keret illetve keretek együttese, amely mederbe tereli a mindennapi életet, és amely segítségével interakcióba lépünk másokkal.⁹⁸ Ám amíg Habermas az életvilágot kulturálisan meghatározottnak tekintette, addig Schütz a fogalom alatt a természet és a társadalom világát együttesen értette.⁹⁹

⁹³ Vö. HOWARTH 2001. 225-230.

⁹⁴ Vö. NIEDERMÜLLER 1987. 60-65.

⁹⁵ Vö. HUSSERL 1954. 136; Vö. KASCHUBA 2004. 111.

⁹⁶ Vö. SCHÜTZ-LUCKMANN 1975. 25; KASCHUBA 2004. 107-109.

⁹⁷ Vö. VARGA 2010. 32.

⁹⁸ Vö. HABERMAS 1994. 131.

⁹⁹ Vö. PÁSZKA 2007. 154.

Az interszubjektivitás szociológiai értelemben a mindennapi élet társadalmasítását jelenti,¹⁰⁰ amit Wilhelm Dilthey azzal egészített ki, hogy általa nyelvileg képessé válhatunk arra, hogy megértsük egymást.¹⁰¹ Interpretációjában a valóságos, mindennapi történelem vizsgálata csak a benne működő élet megértésén keresztül lehetséges. Dilthey egyik újítása témám szempontjából abban áll, hogy az átélésre helyezte a hangsúlyt, ami értelmezésében annyit jelent, hogy az egyén közvetlen tapasztalatai által képes a többi szubjektum lelki élményeit is átélni.¹⁰² A mindennapi életvilágban a hangsúly - mint ahogy a fentiekből is kitűnt - a cselekvő individuumra,¹⁰³ annak folyamatosan épülő és változó életútjára helyeződik.

7.3. Az identitás elemei az örökség birtokba vételének aktusában

Bármely kulturális örökség - így a szódás kisiparos örökség esetében is - birtokba vételének aktusa egyéni szelekció révén történik, vagyis az örökös sohasem kapja „készen” örökségét, hanem azt az előre meglévő készletből maga állítja össze, azaz legalább önmaga számára - szerencsés esetben a kisebb-nagyobb közösség számára - újraalkotott tartalmat hoz létre egy teremtő aktus segítségével. Ezen a sajátta modifikált örökségen mindig rajta van az örökös „keze nyoma”. E döntés meghozatalában szerepet játszik a megértés, az emlékezés és a későbbi használat, ami az adott közösség összetartozás-tudatát, a másoktól való elhatárolódás lehetőségét foglalja magában.¹⁰⁴ Másrészt meghatározó jelentőségű a társadalmi, kulturális, történelmi tér- idő-cselekmény hármas tagoltsága, amely által az egyén személyét beleilleszti egy szélesebb kontextusba.¹⁰⁵ A kulturális örökség birtokba vétele, illetve ahogy az örökös teremtő módon nyúl az örökséghez, az identitás formálásának jegyében történik. Az eredeti tartalom az újraalkotás és az újraértelmezés révén materiális fogódzókat és kötöttséget teremt „akkor és most” között. Az átvétel során minden nemzedéknek joga és lehetősége van saját szempontjai szerint újrendezni az örökséget. Azzal, hogy az egyes generációk az örökséghez nyúlnak, mindig nyitott, körkörös műveletet hajtanak végre, vagyis ciklikusan beillesztik a jelen valóságának kontextusába az új jelentéstartalmakat.¹⁰⁶

¹⁰⁰ Vö. NIEDERMÜLLER 1987. 60-65.

¹⁰¹ Vö. PÁSZKA 2007. 154.

¹⁰² Vö. ULLMANN 2007a 973-976.

¹⁰³ Vö. SCHÜTZ – LUCKMANN 1984. 169-220.

¹⁰⁴ Vö. HUSZ 2007. 15-16.

¹⁰⁵ Vö. HUSZ 2007. 16.

¹⁰⁶ Vö. ERDŐSI-SONKOLY 2005. 77.

Az egyén identitása sokrétű, szerkezetét leginkább a hagymához hasonlíthatnánk. Lényegét talán Wolfgang Kaschuba kortárs német társadalomkutató metaforájával világíthatnánk meg legjobban, aki nem véletlenül nevezi az identitást az ember „*kulturális bőrrétegének*”,¹⁰⁷ amit éppúgy, mint a hagyma külső rétegeit le kell fejteni ahhoz, hogy az egyén megértse önmagát.

A problémakör kifejtését Erving Goffman elméletére támaszkodva célszerű folytatni, aki az identitás kvintesszenciáját szintén egy érzékletes példán keresztül szemlélteti. A goffmani felfogásban az egyén különböző szociális szituációiban eltérő társadalmi szerepeket vesz fel. Ezt legkönnyebben talán úgy tudjuk elgondolni, ha magunk elé képzelünk egy teli fogast, amin azonban nem ruhák, hanem társadalmi szerepek vannak felakasztva. Csakúgy, mint a ruhák esetén, leakasztjuk a fogasról¹⁰⁸ az egyes szerepmintákat. Mivel két ruhadarab soha nem lehet egyforma - nincs ez másképp a szerepmintákkal sem -, egyikbe könnyebben, másikba nehezebben bújunk bele, egyikhez van hangulatunk, a másikhoz nincs, egyik közelebb, a másik azonban távolabb áll szívunktól. Az azonban nagyon fontos - példánknál maradva - hogy a megfelelő alkalomhoz megfelelő ruhát vegyünk fel. Ugyanúgy más öltözetet illik felvenni színházba, koncertre, sportolásra, esküvőre stb., mint ahogy a különböző szociális szituációkban is más-más szerepmintát követünk. Huseby Darvas Éva találóan fogalmazta meg az identitás lényegét, ami szerinte nem más, mint az egyén által alkotott önkép, amely magába foglalja a tudatos vagy tudattalan többszintű társadalmi szerepek elfogadását és legitimálását verbális és/vagy szimbolikus formában.¹⁰⁹

Mint láhattuk az értékorientáció, a viselkedések, a cselekedetek fontos identitásjegyek, melyek szoros összefüggésben állnak a szocializáció során elsajátított a szerepmintákkal, az adott közösség normatív attitűdjeivel, melyben az egyén otthonosan és biztonságban tud mozogni. A családi örökséghez tehát szorosan hozzátartoznak az olyan materiális fogódzók és objektívációk, mint a szódás kisiparos kultúra tárgyi világa és eszközkészlete, hiszen ezek segítenek a mindenkori jelen számára átélni, újraélni, megtapasztalni a nemzedéki múlt és a kulturális örökség aktuális üzenetét. Az én azonban mindig a tárgy reprezentációja is, ezért egyszerre és együtt alakul vele.¹¹⁰ A megfelelő, a kor viszonyaihoz alkalmazkodni képes szociokulturális kommunikációs stratégiák abban segítenek az egyénnek, hogy speciális mikrovilágát és identitását reflexív módon applikálja,

¹⁰⁷ Vö. KASCHUBA 2004. 114-119.

¹⁰⁸ Vö. MACINTYRE 1999. 52-53. Alasdair Macintyre ugyanakkor megfogalmazza a goffmani elmélettel szembeni aggályait is.

¹⁰⁹ Vö. HUSEBY DARVAS 1983. 7-15.

¹¹⁰ Vö. PATAKI 2004. 71.

és ezen adaptív alkalmazkodási mechanizmusok segítségével eredményesen tudja közvetíteni a külvilág felé értékrendjét, kultúráját, hagyományát stb., miközben toleránsan viselkedik a más viszonyulásmódokkal szemben. Ez a járható útja annak, hogy ne *egzisztenciális sokként* (René Muller) értelmezzük az önnön létünkkel való szembenézést.¹¹¹

7.4. Az identitás újragondolása a 21. században

A későmodernitás folyvást változó kihívásai közepette nem egyszerű tematizálni az egyén és a közösség viszonyát. Többek között ez az oka annak, hogy napjainkban elkerülhetetlenné vált a különböző identitások tudatosítása, újrafogalmazása az új realitások figyelembe vételével. Gerő András hívja fel a figyelmet arra, hogy a 21. századi változó világban saját identitásunk újragondolására van szükség. Úgy véli, ha tudni szeretnénk, hogy kik vagyunk, meg kell próbálnunk megismerni és elmondani önmagunk történetét.¹¹² Ha az identitást a szociálpszichológia oldaláról közelítjük meg, akkor az önazonosság tulajdonképpen nem más, mint egy narratív konstrukció, az élettörténet múltbéli eseményeinek átértelmezése a mindenkori jelen szempontjából, egy kísérlet a konzisztens biográfia létrehozására. A kulturális örökség, mint szervező elv pedig alkalmas arra, hogy reprezentálja az adott közösség identitását. Ezáltal az örökség összekapcsolódik az emlékezettel, és mindkettő egyaránt az identitás része. Következésképpen az örökség nemcsak arra szolgál, hogy feltérképezze a birt javakat, hanem arra is, hogy körülírja és meghatározza az örökösök önazonosságát.¹¹³ Továbbá az életpizódokból kronológiailag megkonstruált és elbeszélt életút egy egységes történetet képezve segít feldolgozni az egyéni életvilág eseményeit. Az identitástörténet azonban nem az élettörténet pusztá reprodukciója, ugyanakkor abból táplálkozik és használja fel az identitást döntési műveletekhez. Az élettörténet epizódjainak láncolata „hullámszik”, de a mindenkori jelen perspektívájából és az éppen aktuális identitás igazolásának szándékával kapja meg a maga értelmezését és nyeri el jelentését. E fluid és dinamikus jelleg ellenére is az identitás bármikor kimerevíthető, vagyis szerkezeti specifikumai, többé-kevésbé tartós, szilárd jellemvonásai és mintázatai vizsgálhatók az emlékezet révén természetes közegükben.¹¹⁴

¹¹¹ Vö. MULLER 1987. 17.

¹¹² Vö. GERŐ 2005. 10.

¹¹³ Vö. SONLKOLY 2000. 47.

¹¹⁴ Vö. PATAKI 2004. 65.

8. Az örökség a hagyomány és a modernitás tükrében

A „hagyomány nem ... megtanulható, ... mint ahogy az őseket sem lehet megválasztani.”¹¹⁵
(Ludwig Wittgenstein)

Ebben a fejezetben a tradíció konstruktivista (shilsi, erikseni) megközelítésével választ keresek arra a napjainkban igencsak aktuális kérdésre, hogy miként valósul meg a mintegy száz éves lokális specifikumokkal rendelkező hagyomány adaptálása a későmodernkor igényeihez és elvárásaihoz. Azt vizsgálom, hogy az adaptáció milyen szubjektív jelentéstudajdonításokat hozott illetve hoz létre az örökösökben. Az elemzés tárgyát képezi továbbá, hogy az anyagi javak és a szellemi értékek a transzmissziós folyamatok során milyen változásokon mentek keresztül illetve milyen újraértelmezéseket implikáltak. A modernitás segítségével igyekszem feltárni a globalizáció és mediatizáció hatását a családi örökségre. Az elemzés során az örökségesítés folyamatszerűségének ismertetésére, a szódás kisiparos hagyomány újraartikulálására helyezem a hangsúlyt.

8.1. Hagománykonstrukciók és a kulturális örökség

A hagyomány fogalomnak számos definíciója létezik a tudományos diskurzusban,^[10] melyek közül a konstruktivista shilsi-erikseni felfogás segítségével illetve a múlt-jelen-jövő hármas egységében igyekszem a szóda örökségesítését, egyéni és társadalmi hasznosítását bemutatni. A hagyomány, mely a latin *traditum* (átad, felajánl) szóból ered, a shilsi felfogásban egy relatív, történelmi változásoknak alávetett emberi jelenség, egy olyan folyamat, amely során a múlt a jelennek átad valamit gondolatok, képzetek és cselekvések formájában, melyet csak az élő, értő és arra vágyakozó egyén képes megérteni, átélni, gyakorolni és módosítani. Az értékek átörökítésében a hangsúly a folytonosságra helyeződik, melyben az egymást követő generációk a hagyomány őrzői és éltetői. Így a tradíció egy olyan tudáskészletnek tekinthető, mely számtalan dolgot foglalhat magában: tárgyakat, eszméket, elképzeléseket, gyakorlatokat, intézményeket, vagyis mindazt, amivel egy adott közösség azelőtt is rendelkezett, mielőtt jelenlegi tulajdonosai átvették volna. Fontos megemlíteni, hogy az emberi cselekvések által létrehozott gyakorlatok esetében nem maga a konkrét cselekvés öröklődik, ami átadható belőlük, azok a cselekvésminták, képzetek és eszmék, melyek az

¹¹⁵ WITTGENSTEIN 1984. 76.

adott modell újraalkalmazását szabályozzák.¹¹⁶ A kulturális örökségnek tehát egy meghatározott készlete áll a befogadó rendelkezésére, akár egy adott kort vagy egy adott korszakot tekintünk. A sorozatos átadás során azonban nemcsak megöröklődnek a szimbólumrendszerek, hanem módosulnak, változnak is, hiszen a megjelenített hagyományokról új értelmezések születnek, fő elemei azonban többé-kevésbé azonosak maradnak. A kulturális örökség birtokbavételét az örökösök tudáskészletén kívül az általuk alkalmazott viszonyulásmódok és interpretív szűrők is befolyásolják. Ha az örökségvédelmet tágabb perspektívába helyezzük, megállapíthatjuk, hogy számos irányvonala – például gazdasági, kulturális, turisztikai illetve világszintű, kontinentális, nemzeti, regionális, lokális¹¹⁷ stb. - létezik. A Topolyai család hosszú évtizedekig az örökség gazdasági aspektusát aknáztta ki, jóllehet a hozzátartozók nem voltak - nem is lehettek - tisztában azzal, hogy a megélhetésüket, egzisztenciájukat biztosító szóda hungarikum. Az örökösök számára a 21. században azonban már egyértelműen a kulturális szint a legfontosabb, hiszen számunkra a szódagyár nem egy gazdasági erőforrás, hanem egy kulturális azonosulási előkép. E viszonyulásmódokból is jól kitűnik, hogy a családi vonatkozásban a hagyomány shilsli értelmezésének - „*jelenben élő múlt*”¹¹⁸ - kiterjesztése valósult meg. Az örökösök egy tágabb dimenzióban, perspektivikusabban tekintenek az örökségükre, hiszen számukra a kulturális javak átvétele úgy definiálható mint egyfajta „*kitekintés a jelenből a múltra és a jövőre*”.¹¹⁹

8.2. Az örökség megőrzésének perspektívái

Az örökség egyik legfőbb feladata, hogy megőrizze a hagyományos perspektívákat az egymást követő nemzedékek különbözősége és autonómiája ellenére.¹²⁰ A későmodern életszemléletben a tradíció tisztelete annyiban van jelen, amennyiben a hagyományos minták összeegyeztethetők a kor világképével illetve amennyiben a múltból örökölt szerepminták átfogják és irányítják az egy-egy mikroközösség, például a család életének fő momentumait. A jelenben érvényességüket megtartó elemek átvétele kialakítja a befogadó magatartásformáit, befolyásolja életszemléletét és megteremti a közösségszerveződés iránymutató elveit. A hagyomány – shilsli értelemben – azonban jóval több, mint eszmék,

¹¹⁶ Vö. SHILS 1987. 30-36.

¹¹⁷ Greg Richards az örökség különféle jelentésszintjeit különítette el. Megkülönböztetett világ-, nemzeti, regionális és lokális örökséget. Felfogásában ez utóbbi lehetővé teszi, hogy kapcsolatban maradjunk a helyi múlttal egy gyorsan változó világban.

Vö. http://www.academia.edu/2568160/The_Development_of_Cultural_Tourism_in_Europe 2014.01.09.

¹¹⁸ Vö. SHILS 1987. 32

¹¹⁹ Vö. HUSZ 2007. 21.

¹²⁰ Vö. LOWENTHAL 2004b. 490-491.

gyakorlatok, cselekedetek egyszerű ismétlődése, hiszen már önmagában az a tény, hogy a hagyományt az örökösök normatívnak fogadják el, megteremt egy szorosabb köteléket a múlt és a jelen generációi között egy adott közösségen belül, egyben lehetőséget nyújt a társadalmi szervezetbe történő integrációhoz is. Az idősíkok közötti kapcsolat révén az új és a régi egyszerre létezik, ami többek között abban is megnyilvánul, hogy az elhunyt tagok munkája és gyakorlata jelentős hatással van a jelenre.¹²¹ A Topolyai család biografikus narratívájában szembeötlő, hogy a szikvízgyár működési és tevékenységi körét az áthagyományozott cselekvésminták, a szódás szellemiség és a nemzedékeken keresztül beidegződött munkacentrikus életmód jellemezte. Ennek egy tipikus megnyilvánulásaként értékelhető nagybátyám, Fülöp János esete, aki magángazdálkodóként a gazdasági szektorban hasznosította a megörökölt tudást. Végso soron az örökösök magatartását erősen befolyásolta a szocializációjukra is nagymértékben kiható szódás kisiparos múlt és az azt közvetíteni képes családi hagyomány. Ez a szokáskövető értékrendszer beleivódott a családtagok reakcióiba, döntéseibe, amit magatartásmintáikon keresztül nemzedékről nemzedékre igyekeztek továbbadni.¹²² A tradíciók tehát a csoportok létének fontos stabilizátorai, támogatói, melyeknek az autenticitás ad normatív keretet. E fogalom szintén nem egy egységes, merev konstrukció, hanem számos különböző fajtája és típusa létezik,¹²³ hiszen mindenkinek annyit jelent a múlt, amennyit át tud élni belőle, amennyit egyéni interpretív szűrőjén keresztül képes befogadni. Az eredetiség képzete azáltal, hogy képes rögzíteni a hagyomány állandó jegyeit, lehetőséget teremt az egyénnek, hogy könnyebben be tudjon kapcsolódni a társadalomba.

8.3. Adaptációs mechanizmusok a későmodernkori örökségszemléletben

A hagyomány átörökítése egy bonyolult folyamat, hiszen a kulturális örökséget minden nemzedéknek újra és újra magáévá kell tennie, meg kell értenie, újra kell értelmeznie, át kell rendeznie a maga szempontjai alapján és beleilleszteni a mindenkori jelen vonatkoztatási kereteibe. Az örökség társadalmi hasznosíthatósága és élményvalósága akkor látszik legtisztábban, ha az intencionális aktus keretében jelentéssel ruházzuk fel azt. Ebben a pillanatban ugyanis értéktelítette válik, ami viszonyulásra készíteti az örökösöket és a társadalmat egyaránt. Ezáltal képes az azonosulás egyik meghatározójává válni. Ahhoz, hogy a mában helyesen cselekedjünk, és döntsünk, nagymértékben hozzájárul az elődeink által

¹²¹ Vö. SHILS 1987. 47 - 49.

¹²² Vö. KAPITÁNY – KAPITÁNY 2007. 54.

¹²³ Vö. JAMAL-HILL 2002. 103; Vö. HUSZ 2007. 228.

felhalmozott és akár több évszázadon keresztül áthagyományozott történeti tudás. Ehhez azonban elengedhetetlen tisztába jönnünk azzal, hogy kik is vagyunk valójában, mi történt a múltban, melyek kultúránk és hagyományunk legfontosabb összetevői. A családi példán keresztül is megfigyelhető, hogy a hagyományt mindig kapjuk és - tudatosság révén - tovább is ad(hat)juk, de többnyire tudattalanul hozzuk működésbe.¹²⁴ Ezen túlmenően az is szembeötlő, hogy a hagyomány állandó mozgásban van és a közösségi lét megújuló törekvéseivel együtt változik. Mindebből egyértelműen kitűnik, hogy a hagyomány egyik legjellemzőbb közvetítő módja a *sajáttá modifikálás*.¹²⁵ Erre azért van szükség, mert az eredendő örökség nem adható át változatlan formában, vagyis nem reprodukálható tökéletesen. Az örökös az átvételkor csak a módosult, újraalkotott értéket vallja magáénak, mivel csak ezzel tud teljes mértékben azonosulni.

Az alábbiakban a családi életútból egy olyan személyes mozzanatot szeretnék kiemelni, melyben egyrészt tetten érhető a hagyományos formák elfogadása, ugyanakkor az örökség átalakulása és változása is jól kimutatható. Úgy nőtem fel, hogy azt láttam, sok tárgy a családban generációról generációra öröklődött, és mindenki óvta, vigyázta, hogy majd egyszer azt továbbadhassa. Gyermekkorom óta mindig gyűjtöttem valamit: könyvsorozatok, pénzérméket, matricás albumokat, labdarúgó klubok nevét, zászlókat. Az ásványvízcímke-gyűjtés csak fokozatosan alakult ki és vált a szenvedélyemmé, amit ma már sok barát, ismerős, rokon ismer, így gyakran kapok új etikettet, vizet vagy érdekes palackot. Megkerestem néhány osztrák (*Waldquelle*) és német céget (*Stach. Fachingen, Gerolsteiner*) akik válaszeveleikben etiketteket is küldtek. Meglátásom szerint az ásványvízcímke-gyűjtemény felfogható a családi hagyományokon alapuló adaptációnak, mivel a kollekción számomra nem más, mint a szódás múlt internalizálása, vagyis az általa közvetített hagyományok, normák és értékek átvétele, sajátta modifikálása. Az ásványvízcímke-gyűjtemény egy lehetséges interpretációja a szódás örökségnek, de hangsúlyozom, hogy ez csak egy, és nem kizárólagos értelmezés. Más korban, más körülmények között elképzelhető teljesen más, de ezzel egyenrangú olvasat.

A tradíció továbbélésének egy másik módja a hagyomány aktualizálása.¹²⁶ Erre azért van szükség David Lowenthal, angol földrajztudós szerint, mert a kultúra folyamatosan újrálétre hozza és átalakítja önmagát és ezáltal termékeny kapcsolatot hoz létre a régi korok világával. Az örökség ereje abból fakad, hogy akkor is ősi marad, ha képes megfelelni a jelen

¹²⁴ Vö. GYÁNI 2010. 99.

¹²⁵ Vö. BÁNLAKY 2010. 360.

¹²⁶ Vö. SONKOLY 2000. 60.

kihívásainak.¹²⁷ A befogadás csak akkor lehet adaptív, ha nem a meglévő kulturális javak statikus átvételéről beszélünk, hanem dinamikus módon átvett örökségről. A transzmisszió során az ismeretek átörökítésének, a szellemiségnek, a lelkületnek, beleszületésnek és a belenevelődésnek van nagy szerepe.¹²⁸ Az örökség legszembevetőbb jellegzetességeit a következőképpen foglalhatnánk össze. Minden örökség egyedi és megismételhetetlen,¹²⁹ nem maga a múlt, hanem a múlt elemeinek mai használata. Mindig a jelent tükrözi, hiszen a jelenkor alkotja meg, élővé pedig élő kultúra által lehet tenni, mely a tradíciókban, az élet- és szemléletmódban illetve a lokális kisközösségi sajátosságokban gyökerezik.¹³⁰

A kulturális alkalmazkodás előbb felsorolt alternatívái egyértelműen szükségessé teszik a szódás múlt dinamizálásának elemzését, hiszen a vizsgálat során feltárulnak a hagyomány átadás-átvételekor bekövetkezett jelentésmódosulások, illetve a figyelem ráirányul a cselekvésminták átörökítésének és újraalkotásának fontosságára. Az egyén viselkedése, az örökséghez való hozzáállása, társadalmi helyzete, lehetőségei - mint ahogy erre már korábban is történt utalás - jelentős mértékben befolyásolják az örökség alkalmazását, hiszen a megváltozott társadalmi körülmények miatt új emberi igények alakulnak ki egy újfajta transzmisszió keretei között.¹³¹

8.4. A modernizáció okozta változások és a kihívásokra adott válaszok

A modernitásnak, akár csak a hagyománynak többféle értelmezési szintje van.¹³² Elég csak arra gondolnunk, hogy a kortárs tudományos diskurzusban megnőtt a poszt előtagú kifejezések használata, különösen igaz ez a társadalomtudományokra. Dominic Strinati megállapította, hogy amíg 1978-1981 között egyetlen tudományos könyv címében sem szerepelt a posztmodern kifejezés, addig az 1987 és 1991 közötti időszakban már 241 esetben jelent meg a *Humanities Index* alapján.¹³³ Az azóta eltelt több mint 20 évben pedig megsokszorozódott ez a szám. A posztmodernizmushoz köthető elméleteket nem célozom kifejteni, hiszen a szódás kisiparos kultúra a modern kor terméke, ugyanakkor az előbb említett jellemvonást fontosnak tartottam kiemelni, hiszen az általam feldolgozott témát is

¹²⁷ Vö. LOWENTHAL 2004b. 465-467.

¹²⁸ Vö. GUNDA 1994. 7-8.

¹²⁹ Vö. HUSZ 2007. 59.

¹³⁰ Vö. HUSZ 2007. 125.

¹³¹ Vö. KAPITÁNY – KAPITÁNY 2007. 34-38.

¹³² Lásd bővebben EISENSTADT 2008. 122-128. Modernitás fogalmát a nyugati tudományosság többféle értelemben használja. Ezek közül csak néhányat kívánok megemlíteni: aktuális jelen, a jelen és nem jelen közötti különbségtétel, partikuláris történelmi időszak, szociokulturális képződmény stb.

¹³³ Vö. STRINATI 1996. 222.

erősen áthatja. A dolgozatban a későmodern kifejezést egy történelmi-kultúrtörténeti korszak megjelölésére használom. A fogalom alatt egy olyan szociokulturális képződményt értek, mely az elődök által egy transzmissziós folyamat keretében átadott tudáshoz, tapasztalathoz és örökséghez való viszonyulást foglal magában, amely együtt jár az értékek polarizációjával, amit az individualizáció térnyerésének tulajdoníthatunk.¹³⁴

A későmodernitás egyik jellemzője, hogy kapcsolatban áll az informatikai rendszerekkel és a tömegműedumok terjedésével, mely a társadalom szerkezetében és működésében is változásokat okoz. Mindez pedig jelentős hatást gyakorol az egyénre. Elég csak a globalizációt kiemelni, ami nagyfokú mobilitást, és a mediális-kommunikációs kapcsolatok kiszélesedését is magával hozta.¹³⁵ A horizontot tehát kitágult, melyben a partikuláris kultúrák is új impulzusokat nyertek illetve nyernek. A globalizáció lokális kihívásaira mutatott rá G. Fekete Éva. Pozitív hatásai között említette többek között a közösségi tér kitágulását, a sokszínűséget és a helyi sajátosságok felértékelődését. Negatív hatásai közé sorolta az identitások feloldódását, az uniformizálódást, az autonómia csökkenését.¹³⁶ A későmodernitásban azzal, hogy a lokális kultúrák - így például a szódás örökség is - beemelődnek az univerzális kultúrába,¹³⁷ egyszerre jelentkezik a globális és a lokális. A kiskunmajsai Topolyai szódagyár példáján is jól látható a szikvíz megőrzésének e kettős aspektusa: egyrészt, mint hungarikum egyedülálló hagyományos nemzeti értéként szerepel a hazai örökségvédelemben, másrészt az egyetemes vízkincs részeként az emberi univerzális örökség részét képezi. A globalizáció optimális esetben egyszerre teszi megélhetővé az univerzális és lokális világot,¹³⁸ de egyben veszélyeztetheti a kulturális diverzitást. Ezért lényeges tehát, hogy napjainkban a szikvizet az örökségesítés segítségével elhelyezzük a kulturális örökség széles palettáján, továbbá rámutassunk a hagyományokból születő helyi értékmegőrzés előnyeire és társadalmi hasznára, valamint beemeljük a szódás kisiparos kultúrát a kortárs tudományos diskurzusba.¹³⁹

Az adaptáció habermasi értelemben úgy megy végbe, hogy a hagyomány folytatója a már megvalósult kulturális folyamatok horizontjából kialakít egy új horizontot,¹⁴⁰ vagyis egy elmúlt világ tradicionális elemeit innovatív módon igyekszik saját életébe illeszteni. Szódás családba születtem, ami egyúttal azt is jelentette, hogy belenevelődtem a szódás

¹³⁴ Vö. PIKÓ 2010. 47.

¹³⁵ Vö. APPADURAI 1998. 15-30; Vö. APPADURAI 2001. 5-25.

¹³⁶ Vö. G. FEKETE 2010. 366.

¹³⁷ Vö. VARGA 2010. 22-23.

¹³⁸ Vö. VARGA 2010. 29.

¹³⁹ Vö. SZEGEDY-MASZÁK 2005. 261.

¹⁴⁰ Vö. HABERMAS 1994. 220.

hagyományba, hiszen folyamatosan szembesültem a családi örökséggel. E szocializációs folyamat során az elődök olyan ismereteket, értékeket, normákat, viselkedési szabályokat és szokásokat közvetítettek felém, amelyek bár életem részévé váltak, ugyanakkor új tartalommal és jelentéssel bővültek. Így lett a szódás örökségből értelemátvitel révén ásványvízgyűjtemény. Úgy vélem, e ponton a hagyomány és a későmodern gondolkodás összefonódni látszik, még ha társadalmi integrációjukban különböznek is.

Tanulságok

A szikvízgyártás térhódítása a két világháború közötti időszakra tehető. Ezzel párhuzamos a Topolyai Szikvízüzem virágzása is. Végigtekintve a szódás múlt átörökítésének folyamatán, szembeötlik, hogy a szikvízüzem működése mélyen beágyazódott az adott kor politikai, gazdasági, társadalmi kontextusába, amely alapvetően meghatározta tulajdonosaik gondolkodását, viselkedését, emberi kapcsolatait. A Topolyai család a szódagyártás révén kapcsolódott be a széles társadalmi hálóba. Topolyai Ilona mind a családi, mind a községi-kisvárosi közösségben különleges státuszt ért el. Azzal, hogy kitanulta a szikvízkészítő szakmát és átvette a családi kisüzem irányítását tulajdonképpen átrendezte a hagyományos férfi-női családi modellt. Az átörökített magatartásmódok és tudatformák szimbolikus jelek rendszereként értelmezhetők, melyek átkódolása egy a múlthoz szorosan kapcsolódó, sőt elsősorban abból táplálkozó, ám külső jegyeiben mégis teljesen eltérő, a későmodern kor igényeihez alkalmazkodó ásványvízgyűjtő szenvedély kialakulásában realizálódott. Ez pedig azt bizonyítja, hogy a szódagyár és a szódás mesterség a hagyomány újraalkotásának és újrafeldolgozásának forrásává tudott válni a megváltozott életfeltételek és szociális viszonyok között.¹⁴¹

A szóda két alapjelentésben van jelen családunk életében: egyrészt egy interpretív szűrőn át értelmezett, átörökíthető, továbbhagyományozható tartalom révén, másrészt az implicit, szubjektív jelentés kapcsán. A különböző szempontú elemzés az interdiszciplinaritás jegyében történt, mely alkalmat nyújtott egy tágabb interpretációs mezőben történő elemzésre.

Az információ felhalmozása, megőrzése és továbbadása a kulturális örökség egyik kulcsmozzanata, melynek fennmaradása, terjesztése az örökösök aktív közreműködése nélkül elképzelhetetlen. A differenciált szimbólumhasználat (lovas kocsi, munkaruházat stb.), a szimbolikus cselekvések (kolompolás, a szódás kocsi közeledtét jelző kiáltás), a kiskunmajsai szódagyár tárgyai (szódatöltő gép, szénsavtartályok, szódásüvegek, üvegmosó dézsa stb.) a

¹⁴¹ Vö. FEJŐS 2005. 73.

családi múlt történéseit viszik tovább a jelenbe, jellemző mintákat, konkrét üzeneteket, gondolati és érzelmi tartalmat közvetítenek. A kulturális érték az interpretáció révén nyer értelmet és a befogadás által létjogosultságot. Az emlékek felelevenítésében fontos szerepet töltenek be a fényképek. Az emlékkörzés azonban mindig hiányos, hiszen az emlékek szándékos vagy véletlen folyamatok során, időtől, tértől és társadalomtól függően változhatnak az épp aktuális és uralkodó értékrendszer függvényében.

A kulturális önazonosság tisztázására több okból is szükség van. Egyrészt, mert lehetővé teszi a múlt megismerését és a hozzá fűződő viszony újragondolását. Másrészt, a dolgozatból megismert életsorsok mintául és segítségül szolgálhatnak arra kérdésre, hogy „*miként élek ma*”, ezen túlmenően a különféle identitásrétegek és lokális tudatok feltárása elvezethet önismeretünkhöz. A kutatásból kiderülnek az identitás alapvető funkciói: az én folytonosságának biztosítása, a szociális beágyazottságát fenntartása, az élettörténet szervezése. Ezen túlmenően lehetővé teszi a kisebb-nagyobb csoportokhoz való tartozás felvállalását, a vele való azonosulást, egyúttal a más csoportoktól való elkülönülés érzésnek megtapasztalását.

A konkrét örökséget minden esetben dinamizálni kell. A tradíciók lényegi eleme, hogy kiemelik a múlttal való folytonosságot. A szódás kultúra átvétele együtt jár az involúcióval, vagyis a szódás hagyomány belsővé, intenzívvé tételével. Az átörökölt minták adaptációs mechanizmusként működnek. A modernitás és a hagyomány kölcsönhatása a kulturális alkalmazkodásban - akkulturációban – nyilvánul meg, mely során erősebben kirajzolódhatnak a különféle társadalmi szerepek, a szociális különbségek, az implicit interakciók, valamint a kulturális arculatváltások. Régi és az új viszonyát az ásványvízcímke gyűjteményemen keresztül érthetjük meg leginkább, hiszen minden gyűjtemény önmaga lényegének, vagyis folytonos önmegújításának, a hagyomány újraalkotásának és újrafeldolgozásának bázisa.¹⁴²

A 21. század hajnalán ismét népszerűbb lett a szóda, ami nagyban köszönhető annak a ténynek, hogy előtérbe kerültek a tradicionális, természetes értékek, melyben a magyar irodalom, a média hatása, a hagyományosan magyar jelleg felértékelődése markáns szerepet játszik. A bemutatott életút teljesebbé teheti a szódás kultúráról kialakult képet és felhívhatja a figyelmet értékeire.

¹⁴² Vö. KOVÁCS 2005. 113.

Jegyzetek

[1] „Az 1960-as évektől a történetek megnevezésére került használatba a *narratívum* terminus, majd ezzel párhuzamosan a *narratíva* hangalak. A két - napjainkban szinonimaként versengő – terminust enyhe szemantikai eltéréssel használjuk. A narratívum terminussal konkrét – egyszerű vagy komplex, rövid vagy hosszú, orális, írott vagy képi megjelenésű – történetet, elbeszélést nevezünk meg. A narratíva ezzel szemben a konkrét történetek, elbeszélések, valamint általában az emberi létezés integráló, egy korszakban, egy kultúrában, egy mentalitásban megragadható kerete, kontextusa. Általában jelenti az elbeszélést, a narratív megjelenést. [...] Egy narratíva számtalan narratívumban válik explicitté.” (KESZEG 2011. 31.)

[2] A témáról több publikációm is megjelent illetve előadásokat tartottam.

[3] Goffman 1958-tól a hétköznapi interakciók normatív szabályozásának, a szituációs normák szerveződésének, vagyis az ún. értelmezési keretek kérdéseivel foglalkozott. A szociolingvisztikán belül a teljes kommunikációs magatartás, a szintér és a szituáció egymásra vonatkoztatását kívánta megvalósítani, melyhez integrációs mintát is nyújtott *Keretelemzés (Frame analysis)* c. tanulmányában.¹⁴³ Vizsgálódásának kiindulópontja, hogy az emberi létet és helyzetét szociális és kulturális szabályok, konvenciók determinálják és determinálták a múltban is. A goffmani elgondolás szerint a szociális működés központi fogalma a keret (*framework*), ami tulajdonképpen társas helyzetekben alkalmazott értelmezési séma. Olyan valóságterületként fogható fel, melyet történelmileg adottnak tekintünk, és ahol a szociokulturális feltételek vonatkoztatási közegként szolgálnak.¹⁴⁴ A szódások interakcióinak és interakciós viselkedésségeinek kerete a mindenkori társadalom. Az elsődleges kereteken túl léteznek olyan valós élethelyzetek, amelyek az értelmezési kereteket alakítják. A transzformálást Goffman *átkulcsolásnak* nevezi, és lényegét abban látja, hogy az átvitel értelmezhetővé teszi az életbeli jelenetek azon formáit és fajtáit is, melyek a szociális élet struktúrájába beágyazódva első pillantásra nem nyilvánvalók.¹⁴⁵

[4] A magyar nemzeti értékekről és a hungarikumokról szóló 2012.évi XXX. törvény¹⁴⁶ kimondja, hogy

a) a magyar nemzeti értékek (a továbbiakban: nemzeti értékek), és azokon belül a hungarikumok megőrzendő és egyedülálló értékek;

b) az összetartozás, az egység és a nemzeti tudat erősítése érdekében nemzetünk értékeit össze kell gyűjteni, dokumentálni, az értékvédelem alapjául szolgáló dokumentációt a szigorú nyilvántartás és kutathatóság szabályai szerint meg kell őrizni, az értékeket pedig ápolni, védelmezni és támogatni kell;

c) örökségünket, a magyar kultúra évezredek értékeit, a magyarság szellemi és anyagi alkotásait, ember alkotta és természet adta értékeit átfogó értéktárban kell összesíteni;

d) a nemzeti értékeink védelme hozzájárul a nemzeti azonosság-tudat kialakulásához és megszilárdításához;

e) nemzeti értékeink széles körű hazai és külföldi bemutatása, megismertetése nyelvi, szellemi, kulturális, gazdasági teljesítményünk, természeti és épített értékeink elismertetése, valamint az országmárka erősítése egyaránt kiemelkedő jelentőségű.

[5] A folyadékok elegyítése ősidőktől fogva érdekelte az embereket. Jedlik Ányost tekinthetjük a szikvízgyártás hazai atyjának. A fiatal bencés paptanár már 1826-ban Győrben foglalkozott a mesterséges ásványvíz előállításának gondolatával. A gyógyvizek iránti kereslet a 17. században nőtt meg ugrásszerűen Európában, ez vezetett el a mesterséges termék létrehozásához és ipari szintű gyártásához. Már Jedlik Ányos is kétféle szódát különböztetett meg: egy *sima* szódát, amihez ivóvizet használtak, és egy *ásványi anyagokkal telített* szódát, ami legjobban a *roitsihez* hasonlított. A kiskunmajsai Topolyai szódagyár a bencés paptanár által *sima* szódának nevezett italt állította elő és szállította.

Tognio Lajos már 1841. március 31-én a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók első nagygyűlésén rámutatott a szikvíz gyógyító hatására, valamint a gyógyvizek magas magnézium és nátrium-szulfát tartalmára. Még ugyanebben az évben Magyar Orvosok és Természetvizsgálók II. Nagygyűlésén a szervezet a különféle betegségek kezelésére ajánlotta a szódavizet. Ennek valószínűsíthető oka az, hogy az 1831-32-ben pusztító kolerajárvány tüneteit enyhíteni tudta. Jedlik 1841. szeptember 6-án mutatta be a nagygyűlésen találmányát. szerint: „Érdemes lehet ezen pezsgő víz azon személyekre nézve, kik borral nem élván, szomjúságuk oltásakor az említett pezsgői csípősséget édelni kívánnák. Talán azon betegségekben sem lenne czéliránytalan ital, melyekben a szénsav által történő izgatás a belső részekre jótékonyan hat. Mondhatom volt alkalmam cholera idejében némely ismerőseim közül tapasztalni, mennyire epedtek ezen ital után, s nem keveset enyhítettek kintző állapotukon, midőn az orvos engedelméből vele élhettek. Ily neme a savanyú vizeknek természetben nem találhatik: mert a szénsavval egyesült víz többféle ásványos részekkel érintésben lévén, azokból kisebb vagy nagyobb mennyiségben mindenkor valamit magába vesz.”¹⁴⁷

A Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum egy időszaki kiállításának ajánlója szerint Joseph Priestley volt az első, aki szén-dioxidot elegyített vízzel 1767-ben. Mivel tudományos végzettsége nem volt, kiváló megfigyeléseiből néha helytelen következtetéseket vont le. Otthoni laboratóriumában elő tudta állítani a „nehéz levegőt”, és rájött, hogy azt vízben oldva kellemes pezsgő ízhatást kölcsönöz a folyadéknak. Priestleynak az angol Királyi Természettudományos Akadémia

¹⁴³ Vö. LÁSZLÓ 1981. 769-779.

¹⁴⁴ Vö. GOFFMAN 1981. 620-627.

¹⁴⁵ Vö. GOFFMAN 1981. 627-648.

¹⁴⁶ A törvényt az Országgyűlés a 2012. április 2-i ülésnapján fogadta el. A törvényt a digitális forrás alapján idézem: <http://www.kozlonyok.hu/nkonline/MKPDF/hiteles/MK12042.pdf>

¹⁴⁷ Vö. <http://www.urbanlegends.hu/2007/07/mennyire-magyar-a-szoda/> Utolsó letöltés: 2013.10.11.

1773-ban kitüntetés adományozott. A szénsavas víz gyártásában őt a genfi Jacob Scweppe követte, aki 1783-ban, egy hatékony, de titokban tartott módszert talált fel a mesterséges szénsavas ásványvíz nagyipari előállítására. A szifonfejet Charles Plinth alkotta meg és szabadalmaztatta 1813-ban. Jedlik Ányos először 1826-ban ért el újszerű eredményeket, amikor a távolról szállított balatonfüredi ásványvizet szerette volna helyettesíteni mesterséges szénsavas vízzel. Tehát nem Jedlik Ányos volt a szikvíz felfedezője, de ő tette lehetővé az ital olcsó, nagyüzemi előállítását, megoldva többek között a gáz minél jobb elnyelésének problémáját. Jedlik kedvenc itala a saját termékével hígított bor volt. Az első amerikai szódagépet John Matthews készítette 1832-ben 6 évvel Jedlik találmánya után.

[6] **Kiváló minőség:** az élelmiszer egy vagy több minőségi jellemzője a vonatkozó jogszabályokban, továbbá a Magyar Élelmiszerkönyv előírásaiban és irányelveiben előírtnál lényegesen jobb.

Hagyományos különleges tulajdonság: az élelmiszer előállításához felhasznált nyersanyagokból, a hagyományos előállítási módból és összetételből eredő olyan tulajdonság, amely az élelmiszert világosan megkülönbözteti, más hasonló élelmiszerektől. Az élelmiszer külső megjelenése, továbbá bármely olyan tulajdonsága, amelynek eredete, földrajzi származása vagy valamely technológiai újítás következménye, nem tekinthető ilyen tulajdonságnak.¹⁴⁸

[7] Az Angolkisasszonyok Beatae Mariae Virginis Intézete (Boldogságos Szűz Mária Intézete), 2002 óta hivatalos neve a Congregatio Jesu, Institutum Beatae Mariae Virginis (IBMV); katolikus, pápai jogú női szerzetes intézmény. Hivatása az oktatás és a nevelés. A rend elődszervezetét Ward Mária (1585-1645) alapította. 1609-ben a flandriai Saint Omerben kollégiumot és iskolát nyitott Angliából menekült katolikus nemesi családok leányainak. Segíteni kívánta az egyházat a hit terjesztésében és védelmében részben a leányifjúság nevelésével, részben más apostoli és szociális munkával. A kecskeméti rendház 1917-ben alakult meg.

[8] Fredrik Barth az *én-reprezentációs mintát* egy norvég halászhajó legénységének szociálintropológiai vizsgálata során alkalmazta, azért, hogy illusztrálja az emberi kapcsolatok és a szituációs magatartásformák közötti összefüggéseket. E modell szerint a különböző társas érintkezések és együttlétek megkínálják, hogy az egyes szituációkban az egyén mindig a helyzetnek megfelelő viselkedésmódot válassza ki. (Vö. ERIKSEN 2006. 73-76; BARTH 1966.)

[9] A Pierre Nora és munkatársai által kezdeményezett történeti emlékezetkutatás egy új, eddig kevésbé vizsgált szempontot emelt az érdeklődés horizontjába: a kollektív emlékezet bevett hagyományait vizsgálták¹⁴⁹ az ünnepek, emlékművek, historiográfiai tradíciók, tankönyvek, memoárok stb. kapcsán, ugyanakkor a hagyományos történelmi esemény esetében sem magát az eseményt, annak ok-okozatait állították, hanem az esemény emlékezetét tették a vizsgálódás homlokterébe. E módszert adaptálta az *Annales* folyóirat egy tematikus száma,¹⁵⁰ amely magát a történelmi eseményt, annak társadalmi befogadását, belső átélésének lecsapódását,¹⁵¹ vagyis emlékezetét fontosnak tartotta bemutatni illetve összevetni a tapasztalati teret a történeti feldolgozás elvárás-horizontjával.¹⁵²

[10] Jelen dolgozat keretei nem teszik lehetővé a különböző hagyományértelmezések bemutatását, ezért - a teljesség igénye nélkül - csak néhány a kortárs tudományos diskurzusban jelen lévő felfogást említenék. Ilyen például a viselkedésalapú vagy behaviorista (Istvánovits Márton), történeti antropológiai (Hofer Tamás András), vallástörténeti (Jean Jacques Waardenburg), katolikus megközelítés (*paradózsizs, traditio*). Ide tartozik továbbá a detradicionalizáción alapuló (Paul Heelas) illetve a szociálintropológiai felfogás (a Robert Redfield által bevezetett *kis hagyomány-nagy hagyomány* fogalma) vagy az örökségdiskurzus hagyományfogalma (Anton Peter Petri, Regina Bendix), a „kitalált hagyomány” koncepció (*invention of tradition* - Eric John Ernest Hobsbawm, Terence Osborn Ranger) és a hagyomány emancipációs megközelítése (Lauri Honko).

Irodalomjegyzék

APPADURAI, Arjun

1998 Globale Landschaften. In: BECK, Ulrich (hrsg.) *Perspektiven der Weltgesellschaft*. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 11-40.

2001 A lokalitás termelése In: *Régió 12* (3). 3-31

¹⁴⁸ Vö. BIKFALVINÉ 2004. 45.

¹⁴⁹ Vö. NORA 1999. 145-153; Vö. LE GOFF 1994. 457-458.; Vö. KRAUSE 1994. 460-462.

¹⁵⁰ K. Horváth Zsolt említi a francia nyelvű tematikus számot. *Annales E. S. C.* (1993 máj-huni); K. HORVÁTH 1999. 7.

¹⁵¹ Vö. GELLÉRINÉ LÁZÁR 1972.

¹⁵² Vö. JAUSS 1999. 277.

ASSMANN, Jan

- 2004 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.* (ford.) HIDAS Zoltán, Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.

BARTH, Fredrik

- 1966 *Models of Social Organisation.* Occasional Papers no. 23, Royal Anthropological Institute, London.

BAUSINGER, Herman

- 1988 Construction of Life. In: HOFER, Tamás – NIEDERMÜLLER, Péter (eds.): *Life History as Cultural Construction.* MTA, Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 477-491.

BÁNLAKY Pál

- 2010 A helyi társadalom, mint kultúráközvetítő közeg. In: TÖRÖK József (szerk.) *Közművelődési Nyári Egyetem 1999-2008. Válogatás a 10 év előadásaiból.* Csongrád Megyei Népművelők Egyesülete, Szeged, 247-261.

BERGER, Peter Ludwig- LUCKMANN, Thomas

- 1998 *A valóság társadalmi felépítése: tudásszociológiai értekezés* (ford.) TOMKA Miklós, József Műhely, Budapest.

BIKFALVI Istvánné

- 2004 Szikvíz – hagyományos élelmiszer. In: *Alkoholmentes italok 2004/2.* 45.

BINDORFFER Györgyi

- 2008 Kulturális és kommunikatív emlékezet. Történelemkonstrukció és történelemrekonstrukció a magyarországi németeknél. In: PAPP Richárd – SZARKA László (szerk.): *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet.* Vajdasági Magyar Művelődési Intézet. Zenta, 61-78

BURGUIÈRE, André

- 2000 A történelmi antropológia. (ford.) BOZAI Zsuzsa, In: SEBŐK Marcell (szerk.) *Történelmi antropológia.* Módszertani írások és esettanulmányok. Replika Kör, Budapest, 49-71.

CHASTEL, André

- 2004 Az örökség fogalma. (ford.) SZEKERES András, In: ERDŐSI Péter - SONKOLY Gábor (szerk.): *A kulturális örökség.* L'Harmattan (Atelier füzetek 7.), Budapest, 97-132.

COHEN, Eric

- 1985 *The Symbolic Construction of Community.* Routledge, London.

CONNERTON, Paul

- 1997 Megemlékezési szertartások. (ford.) NAGY László, In: ZENTAI Violetta (szerk.): *Politikai antropológia*. Osiris Kiadó- Láthatatlan Kollégium, Budapest, 64-82.

CSÖRGŐ Zoltán

- 2002 Archaikus hagyományok mindennapjainkban. In: CSONKA-TAKÁCS Eszter- CZÖVEK Judit- TAKÁCS András (szerk.) *Mir-susné-xum II. Tanulmánykötet Hoppál Mihály tiszteletére*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 573-588.

DACOSTA KAUFMANN, Thomas

- 1994 A kincstártól a múzeumig: Az osztrák Habsburg-ház gyűjteményei. In: *Café Babel* 14. 83-103.

EISENSTADT, Shmuel

- 2008 A modernitás antinómiái. In: NIEDERMÜLLER Péter- HORVÁTH Kata- OBLATH Márton- ZOMBORY Máté (szerk.): *Sokféle modernitás. A modernizáció stratégiái és modelljei a globális világban*. L'Harmattan, Budapest, 121-131.

ELIADE, Mircea

- 1999 *A szent és a profán. A vallási lényegről*. (ford.) ARA-KOVÁCS Attila. Európa Könyvkiadó, Budapest.

ERDŐSI Péter

- 2000 A kulturális örökség meghatározásának kísérletei Magyarországon In: *Regio* 11 (4.), 26-44.

ERDŐSI Péter- SONKOLY Gábor

- 2005 A kultúra melankóliája. A kulturális örökség fogalmának megjelenése In: *Világosság* 2005/6., 73-90.

ERIKSEN, Thomas Hylland

- 2006 *Kis helyek- nagy témák. Bevezetés a szociálintropológiába*. (ford.) KARÁDI Éva – VARRÓ Zsuzsa és a Társadalomelméleti Szakkollégium szociálintropológia- szemináriumának hallgatói) Gondolat Kiadó, Budapest.

FEJŐS Zoltán

- 1999 A fotóantropológia és a bemutatás dilemmái. In: BÁN András (szerk.): *Körülírt képek: fényképezés és kultúrakutatás*. In memoriam Kunt Ernő. Miskolci Galéria- Magyar Művelődési Intézet, Miskolc-Budapest, 5-8.

- 2000 Az idő-képzetek, rítusok, tárgyak. In: FEJŐS Zoltán (főszerk.) *A megfoghatatlan idő*. Tanulmányok. Tabula Könyvek 2. Néprajzi Múzeum, Budapest.
- FEKETE Éva, G.
- 2010 A kultúra funkciói a helyi stratégiákban. In: TÖRÖK József (szerk.) *Közművelődési Nyári Egyetem 1999-2008. Válogatás a 10 év előadásaiból*. Szeged, Csongrád Megyei Népművelők Egyesülete, 363-372.
- FEKETE Ilona
- 2005 Műemlékvédelem és örökség Magyarországon: intézménytörténet, perspektívák, vélemények. *Világosság* 6., 101-116.
- FOWLER, Peter
- 1989 Heritage: a post-modernist perspective. In: UZZELL, David. L.(ed.) *Heritage Interpretation, vol. 1. The natural and built environment*. Belhaven 60., London, 57-64.
- FRYKMAN, Jonas
- 2004 Hely valami másnak. Egy kulturális képzetrendszer elemzése. (ford.) KRASZNAI Zoltán, In: ERDŐSI Péter- SONKOLY Gábor (szerk.) *A kulturális örökség*. L'Harmattan (Atelier füzetek 7.), Budapest, 181-210.
- GELLÉRINÉ LÁZÁR Márta
- 1972 *A jobbágyság paraszti emlékképe*. Kísérlet a kései-feudalizmuskori jobbágyviszonyokra utaló proverbiumok és népdalok művelődéstörténeti felhasználására minőségi-mennyiségi elemzés segítségével. ELTE, Budapest.
- GERŐ András
- 2005 Előszó. In: ROMSICS Ignác – SZEGEGEDI-MASZÁK Mihály (szerk.) *Mi a magyar?* Habsburg Történeti Intézet - Rubicon. Budapest, 7-12.
- GOFFMAN, Erving
- 1981 *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*. (ford.) HABERMANN M. Gusztáv – BERÉNYI Gábor, LÁSZLÓ János (válogatta, utószó), Gondolat Kiadó, Budapest.
- GOMBRICH, Ernst Sir
- 1994 A múzeum múltja, jelene és jövője. In: *Café Babel* 14, 3-20.
- GUNDA Béla
- 1994 *Hagyomány és európaiság*. Akadémiai székfoglaló (1991. január 28.) Budapest

GYÁNI Gábor

- 2000 *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- 2010 Hagyomány és történeti tudás. In: TÖRÖK József (szerk.): *Közművelődési Nyári Egyetem 1999-2008. Válogatás a 10 év előadásaiból*. Csongrád Megyei Népművelők Egyesülete, Szeged, 99-109.

GYÖRGY Péter

- 2005 Minden archívum, minden örökség. In: GYÖRGY Péter - KISS Barbara - MONOK István (szerk.) *Kulturális örökség – társadalmi képzelet*. OSZK, Akadémiai Kiadó Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Szociológia és Kommunikáció Tanszék Média Oktató és Kutató Központ, Budapest, 127-138.

HABERMAS, Jürgen

- 1994 *Válogatott tanulmányok*. (ford.) ADAMIK Lajos – BENDL Júlia – FELKAI Gábor, (összeállította: FELKAI Gábor), Atlantis Kiadó, Budapest.

HAJNÁDY Zoltán

- 1995 *A kultúra mint emlékezet*. Fejezetek az orosz kultúra történetéből. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

HALBWACHS, Maurice

- 1971 Az emlékezet társadalmi keretei. (ford.) LAKATOS Mária, In: FERGE Zsuzsa (szerk.) *Francia szociológia*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 124-131.
- 1985 *Das Gedächtnis und seine sozialen Bedingungen*. Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- 2000 A kollektív emlékezet. In: FELKAI Gábor- NÉMEDI Dénes- SOMLAI Péter (szerk.) *Szociológiai irányzatok a XX. század elejéig*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 403-432.

HANKISS Elemér

- 2005 *Az ezerarcú én*. Emberlét a fogyasztói civilizációban. Osiris Kiadó. Budapest.

HOFMANNSTAHL, Hugo von

- 1991 Ein Brief. In: *Sämtliche Werke XXXI. Erfundene Gespräche und Briefe*. Herausgegeben von Ellen Ritter. S. Fischer, Frankfurt am Main 1991, (maßgebliche kritische Ausgabe), 45-55.

HORVÁTH Zsolt, K.

- 1999 A lehetséges emlékezésektől a lehetséges történelemig. Az 1848-49-es emlékezések történeti képe és olvasási dilemmái. In: HUDI József – TÓTH G.

Péter (szerk.) *Emlékezet, kultusz, történelem*. Tanulmányok az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulója alkalmából. Laczkó Dezső Múzeum – VEAB, Veszprém, 7-17.

HOWARTH, Caroline S.

2001 Towards a social psychology of community. *Journal for the Theory of Social Behavior* 31, 2, 223-238.

HUSEBY DARVAS Éva

1983 *Fogalmak és élettörténetek az identitás vizsgálatához Cserépfaluban. Identity-related Concept and Life-history-mosaics for a Study of Cserépfalu*. KLTE, Folklor és Etnográfia 12., Debrecen.

HUSSERL, Edmund

1954 *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologische*. Eine Einleitung in die phänomenologische Philosophie. Published by NYHOFF, Martinus, Den Haag/The Hague.

HUSZ Mária

2007 *Hét fejezet a kulturális örökségturizmusról*. PTE FEEK, Pécs.

JAMAL, Tazim B.- HILL, Steve

2002 The home and the world: (post)touristic spaces of (in)autenticity. In: DANN, Graham M.S.(ed.) *The Tourist as a Metaphor of the Social World*, Wallingford, CABI, 77-108.

JAUSS, Hans Robert

1999 *Recepcióelmélet- esztétikai tapasztalat- irodalmi hermeneutika*. (ford.) BERNÁTH Csilla, (vál., szerk., utószó KULCSÁR-SZABÓ Zoltán), Osiris Kiadó, Budapest.

KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor

2007 *Túlélési stratégiák: társadalmi adaptációs módok*. Kossuth Kiadó, Budapest.

KASCHUBA, Wolfgang

2004 *Bevezetés az európai etnológiába*. (ford.) PETRÁN Zita et al. Csokonai Kiadó, Debrecen.

KESZEG Vilmos

2008 *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*. Egyetemi jegyzet. (Néprajzi Egyetemi Jegyzetek 3.) KJNT – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár.

KISS Imre

- 2008 *Szódavíz, egy magyar kultuszital*. Szikvíz ipartörténeti album. *Soda water, a cult drink in Hungary*. Book of soda-industry history, MOSZI Országos Szikvízkészítő Ipartestület, Budapest.

KRASZNAI KORCZ János- ZSIGMOND Gábor

- 1994 *Magyarok '94*. Más-Kép-Más Fotószolgáltatási Kiadói Kft, Budapest.

KRAUSE, Anthony

- 1994 Az Annales befejezetlen kalandja. In: *BUKSZ (1994)*, 460-464.

KUNT Ernő

- 1995 *Fotóantropológia*. Fényképezés és kultúrakutatás. Árkádus Kiadó, Miskolc-Budapest.

LÁSZLÓ János

- 1981 Goffman mikroszkópjai. In: GOFFMAN, Erving: *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*. Gondolat Kiadó, Budapest, 740-780.

LE GOFF, Jacques

- 1994 Franciaország emlékezete. In: *BUKSZ (1994)*, 456-459.

LIGHT, Duncan- DUMBRAVEANU-ANDONE, Daniela

- 2004 Örökség és nemzeti identitás kapcsolata Romániában. (ford.) KRASZNAI Zoltán, In: ERDŐSI Péter- SONKOLY Gábor (szerk.): *A kulturális örökség*. L'Harmattan (Atelier füzetek 7.), Budapest, 157-180.

LOWENTHAL, David

- 2004a Az örökség rendeltetése. (ford.) GODA Károly, In: ERDŐSI Péter- SONKOLY Gábor (szerk.) *A kulturális örökség*. L'Harmattan (Atelier füzetek 7.), Budapest, 55-84.
- 2004b Az örökség megteremtése. (ford.) GODA Károly, In: ERDŐSI Péter- SONKOLY Gábor (szerk.) *A kulturális örökség*. L'Harmattan (Atelier füzetek 7.), Budapest, 463-490.

LÜBBE Hermann

- 1983 *Zeit Verhältnisse*. Zur Kulturphilosophie des Fortschritts. Graz.

MACINTYRE, Alasdair

- 1999 *Az erény nyomában*. (ford.) BÍRÓNÉ KASZÁS Éva, Osiris Kiadó, Budapest.

MASZAHIRO, Ogino

- 2004 Az aktualizálás logikája. Japán és a kulturális örökség. (ford.) CSIZMADIA Dominika In: ERDŐSI Péter- SONKOLY Gábor (szerk.): *A kulturális örökség*. L'Harmattan (Atelier füzetek 7.), Budapest, 323-334.

MCADAMS, Dan P.

- 2001 A történet jelentése az irodalomban és az életben. (ford. LÁBADI Beatrix) In: LÁSZLÓ János- THOMKA Beáta (szerk.) *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. Budapest, Kijárat Kiadó, 157-174.

MONOK István

- 2005 A kulturális örökség közvagyon? In: GYÖRGY Péter - KISS Barbara - MONOK István (szerk.): *Kulturális örökség – társadalmi képzelet*. OSZK, Akadémiai Kiadó, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Szociológia és Kommunikáció Tanszék Média Oktató és Kutató Központ, Budapest, 9-12.

MULLER, René J.

- 1987 *The Marginal Self. An Existential Inquiry into Narcism*. Atlantic Highlands-Humanities Press International. New Jersey.

NÁDASI Tamás – UDUD Péter

- 2007 *Ásványvizek könyve*. Aquaprofit Zrt., Budapest

NIEDERMÜLLER Péter

- 1987 Folklórelmélet és folklorisztikai paradigmák. In: KRIZA Ildikó – ERDÉSZ Sándor (szerk.) *Folklór és Tradíció III.*, MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest, 59-69.

NORA, Pierre

- 1999 Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája. In: *Aeteas 1999 (3)* 142-158.

NYERGES Benjámin

- 1993 Az 1956-os forradalomtól napjainkig. In: CSÍK Antal – KOZMA Huba – NYERGES Benjámin – SZABÓ Lajos (szerk.): *Kiskunmajsza története*. Majsza Alapítvány, Kiskunmajsza, 111-177.

PATAKI Ferenc

- 2001 *Élettörténet és identitás*. Budapest, Osiris Kiadó
2004 *Érzelem és identitás*. Szöveg és Lélek 7. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.

PÁSZKA Imre

2007 *Narratív történetformák*. Belvedere Meridionale, Szeged.

PEJIN Attila

2008 Lokális és/vagy nemzeti? Történelmi tudathasadásaink és emlékeztetkieséseink. In: PAPP Richárd – SZARKA László (szerk.) *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet. Zenta, 107-143.

PIKÓ Bettina

2010 Érték és magatartás. In: TÖRÖK József (szerk.) *Közművelődési Nyári Egyetem 1999-2008. Válogatás a 10 év előadásaiból*. Csongrád Megyei Népművelők Egyesülete, Szeged, 47-54.

SCHÜTZ, Alfred – LUCKMANN, Thomas

1975 *Strukturen der Lebenswelt*. Neuwied-Darmsatadt.

SCRIBNER, Robert W.

2000 A kora újkori Európa történeti antropológiája. (ford.) LAFFERTON Emese, In: SEBŐK Marcell (szerk.) *Történeti antropológia*. Módszertani írások és esettanulmányok. Replika Kör, Budapest, 157-179.

SHILS Edward

1987 A hagyomány. Bevezetés. In: HOFER Tamás - NIEDERMÜLLER Péter (szerk.) *Hagyomány és hagyományalkotás: tanulmánygyűjtemény* (Kultúraelmélet és nemzeti kultúrák), MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest, 15-66.

SONKOLY Gábor

2000 A kulturális örökség fogalmának értelmezési és alkalmazási szintjei. In: *Regio 11* (4.), 45-66.

STRINATI, Dominic

1996 *An Introduction to Theories of Popular Culture*. Routledge, London-New York

SZEGEDY-MASZÁK Mihály

2005 Folytonosság és megszakítottság a kulturális örökségben. In: ROMSICS Ignác – SZEGEDI-MASZÁK Mihály (szerk.) *Mi a magyar?* Habsburg Történeti Intézet – Rubicon. Budapest, 258-274.

TÓTH Mária

1988 Az élettörténetben megjelenő etnikai identitás. In: *Hagyomány és modernizáció*

a kultúrában és a néprajzban. (szerk.) SZÜCS Alexandra, Néprajzi Múzeum, Budapest, 77-92.

ULLMANN Tamás

2007a Dilthey és a filozófiai hermeneutika kezdetei. In: BOROS Gábor (főszerk.) *Filozófia*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 972-977.

2007b Henri Bergson. In: BOROS Gábor (főszerk.) *Filozófia*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 977-983.

2007c Maurice Merleau-Ponty. In: BOROS Gábor (főszerk.) *Filozófia*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1042-1045.

VARGA Csaba

2010 A globlokál világ kultúrája. In: TÖRÖK József (szerk.) *Közművelődési Nyári Egyetem 1999-2008. Válogatás a 10 év előadásaiból*. Csongrád Megyei Népművelők Egyesülete, Szeged, 22-36.

VERES Sándor – KAPÁS István

1996 Az identitás válsága és a „lélek nyugalma”. In: ERŐS Ferenc (szerk.) *Azonosság és különbözőség. Tanulmányok az identitásról és az előítéletről*. Scientia Humana, Budapest, 25-56.

WITTGENSTEIN, Ludwig

1984 *Culture and Value. (Vermischte Bemerkungen)*. The University of Chicago Press, Chicago.

ZRINSZKY László

2005 *Fejlesztő kommunikáció és kommunikációfejlesztés*. PTE FEEK, Pécs.

Elektronikus hivatkozások

http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatas/kk_2004_03/cikk.php?id=10 Utolsó letöltés: 2014. március 3.

<http://www.kozlonyok.hu/nkonline/MKPDF/hiteles/MK12042.pdf> Utolsó letöltés: 2014. április 5.

<http://www.rtlklub.hu/hirek/hirek/cikk/88327> Utolsó letöltés: 2014. február 18.

www.unesco.org Utolsó letöltés: 2013. december

http://www.academia.edu/2568160/The_Development_of_Cultural_Tourism_in_Europe, Utolsó letöltés: 2014. 01. 09.

<http://www.urbanlegends.hu/2007/07/mennyire-magyar-a-szoda/> Utolsó letöltés: 2013.10.11.

<http://impressmagazin.hu/hungarikum-szoda/> Utolsó letöltés: 2014. február 18.

<http://www.szellemiorokseg.hu/files/letoltesek/14.pdf> Utolsó letöltés: 2014.01.08.